

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 37 Volume: 8 Issue: 37

Nisan 2015 April 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ULUS AŞIRI GÖÇ SÜRECİ VE YAŞLILIK: ALMANYA'DA BİRİNCİ KUŞAK TÜRK GÖÇMENLER TRANSNATIONAL MIGRATION PROCESS AND AGING : FIRST GENERATION TURKISH IMMIGRANTS IN GERMANY

Bilhan KARTAL*
Duygu ALPTEKİN **

Öz

Çok boyutlu ve karmaşık bir olgu olan yaşlılık döneminde göçmenler söz konusu olduğunda süreç özgün bir boyut kazanmakta; göç alan ülkelerde yaşlı göçmenleri kapsayan sosyal politikaların yeniden biçimlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Batı Avrupa ülkelerindeki birinci kuşak göçmenlerin 1980'li yılların sonundan itibaren yaşlılık sürecine eklemlemeye başlamasıyla birlikte 'göç ve yaşlılık', yoğun göçmen nüfus barındıran Almanya'da da gündeme gelerek göç araştırmalarına konu edilmiştir.

Ulus aşırı göç sürecinde bulunan Türk topluluğunun demografik yapısı dönüşüm içindedir, azalan doğum oranı ile yaşlı sayısı ters orantılı bir gelişme seyri göstermektedir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda, göç hareketinin ilk evresinde Almanya'ya göç edenler günümüzde emeklilik ve yaşlılık döneminde yer almaktadır. Geri dönüşe ilişkin araştırma verileri ise birinci kuşağın büyük çoğunluğunun transnasyonal bir yaşam sürdürdüğünü, yaşlılık dönemini Türkiye ve Almanya arasında gidip gelerek geçirdiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, birinci kuşağın sosyo-ekonomik durumu, yaşlılık döneminin temel boyutları üzerinden ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler:Almanya'daki Birinci Kuşak Türk Göçmenler, Transnasyonal Göçmenler, Yaşlılık Döneminin Temel Boyutları.

Abstract

Concerning about immigrants people who is in the old age term which is complex and multidimensional phenomenon the process of aging gains original dimension; migration-receiving countries requires the reshaping of social policy that covers older immigrants. First-generation immigrants in Western European countries with the articulation of the aging process start from the end of the 1980s 'migration and aging' issue has been the subject of research on immigration in Germany that hosting receive immigrant population.

The structure of the immigrant Turkish community is always in the transformation process, the birth rate has gradually declined, the number of elderly increases. 1960s and 1970s, in the first stage of migration movements, who immigrated to Germany from Turkey is now set period of retirement and old age. The research data regarding the return of the first generation of the majority that it takes a transnational life and elders spent their time in this term hovering between Germany and Turkey. In terms of basic dimensions of the said development has important consequences for the migration process. In this study, the first generation of transnational, is discussed on the basic aspects of aging.

Keywords:First Generation Turkish Immigrants in Germany, Transnational Immigrants, Basic Dimensions of Aging.

"Yabancı, bugün gelen ve yarın giden değil; bugün gelen ve yarın kalandır."

(Simmel)

Giriş

Günümüzde sağlık alanındaki gelişmeler, sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması, sağlıklı yaşam konusunda toplumsal bilincin yükselmesi, birey eksenli yaşam eğilimi vb. etkenler yaşam süresinin uzamasına ve yaşlılık olgusunun yapısal açıdan dönüşmesine yol açmaktadır. Söz konusu demografik değişim ise toplumsal dönüşümün yeni boyutlar kazanmasına temel oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerde

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü &Eskişehir Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Müdürü.

** Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

yaşlılık süresinin giderek uzamasına karşın ekonomik göstergelerin zayıf ve kırılğan olduğu ülkelerde ekonomik ve sosyal dönüşümler kişilerin daha erken yaşlanmasında etkili olmaktadır. Bu durum Batı Avrupa ülkelerinde ulus aşırı göç sürecinde yer alanlar açısından da benzerlik göstermektedir. Göç politikaları doğrultusunda biçimlenen olumsuz çalışma ve yaşam koşulları, göçmenlerin zamanından önce yaşlanmasının ve yaşlılık döneminin temel boyutlarına ilişkin sıkıntıların en önemli nedenleri olarak değerlendirilmektedir.

Dinamik nüfus yapısına sahip olmayan Batı Avrupa ülkelerinden biri olan Almanya'da yaşlıların aile içinde bakımı, devlet politikasının odak noktalarından birini oluşturmakla birlikte düşük doğum oranı, yaşlılık sürecinde bulunan ebeveynleriyle ilgilenmesi beklenen kuşağın sayısal açıdan yetersizliğine ve aile desteği yoksunluğuna yol açmaktadır. 1970'li yılların ortalarından itibaren doğumların ölümlerden daha az olduğu Alman toplumu giderek yaşlanmaktadır. Batı Avrupa'da endüstrileşmenin doğurgusu ve yeni bir toplumsal sorun alanı olarak ortaya çıkan 'yaşlılıkta bakım' güvencesini sağlama konusunda ilk adımı atan ülke Almanya'dır (Tufan, 2002: 72-80). Sosyal politika açısından bakıldığında, geleneksel aile desteğinin zayıfladığı gelişmiş ülkelerde yaşlılık sürecinde hastalık, bakım ve destek gereksinimi ile sosyal hizmetler desteği giderek daha önem kazanmaktadır.

1980'li yılların sonundan itibaren yoğun göçmen nüfus barındıran Batı Avrupa ülkelerinde yaşlılık sürecine birinci kuşak göçmenler de eklenmeye başlamıştır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda, göç hareketinin ilk evresinde göç edenler günümüzde giderek emeklilik ve yaşlılık döneminde yer almaktadır. Öncü kuşağın büyük çoğunluğunda ortaya çıkan yerleşme eğilimi, yoğun göçmen nüfus barındıran Almanya gibi Batı Avrupa ülkelerinde bakım ve sosyal hizmet desteği verilmesi gereken yaşlı göçmen grubunu önemli kılmaktadır. Türkiye'den Almanya'ya ilk evrede göç eden birinci kuşak bugün ülkedeki bakım ve destek hizmeti gereksinimi olan yaşlı göçmen gruplarından biridir. Yaşlı Türk göçmen sayısının giderek artması, konunun akademik alanda ele alınmasını ve araştırma verileri doğrultusunda göçmen odaklı yaşlı bakım politikasının biçimlendirilmesini gerektirmektedir.

Dinamik nüfusun önemli oranda azalması nedeniyle yaşlanmakta olan Alman toplumunda emeklilik yaşına ulaşan ve yaşlılık dönemine giren birinci kuşak göçmen sayısının 1980'lerin sonundan itibaren artmasına karşın, göçmen yaşlılığının temel boyutları uzun süre göz ardı edilmiştir. Göçmenlerin emeklilik sürecine girmesi ilkin kamusal alanda toplum ve yaşlı bakımını içeren sosyal hizmetler açısından tartışılmaya başlanmış, yaşlılığın temel boyutlarına yönelik bilimsel araştırmalar ancak 1990'lı yıllarda gündeme gelmiştir (Fabian ve diğerleri, 1990; Zentrum für Türkeistudien, 1992; Fabian ve Straka, 1993; Dietzel-Papakyriakou, 1993; Olbermann ve Dietzel-Papakyriakou, 1995; Zoll, 1997; Freie und Hansestadt Hamburg, 1998). Bu gelişmeye ülkedeki en yoğun göçmen topluluklarından birini oluşturan Türk göçmenler açısından bakıldığında, göç sürecinin ikili anlaşma çerçevesinde Türkiye ve Almanya tarafından geçici olarak planlanması nedeniyle bu yıllarda yaşlılık sürecine giren birinci kuşağa yönelik rehabilitasyon çalışmalarını temellendirecek bilimsel çalışmaların ve kurumsal uygulamaların sınırlı olduğu görülmektedir.

Almanya'daki Yaşlı Türk Göçmenler

Almanya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ivme kazanmış olan endüstrileşme sürecinde yer alacak yabancı işgücünü emek yoğun ülkelere ithal etmiştir. Bu bağlamda 1961'de Türkiye ile Almanya arasında imzalanan işgücü transferi sözleşmesi kapsamında başlayan ve günümüze değin dinamikleri değişerek süregelen süreçte Türk göçmen varlığı sayısal açıdan 1990'ların başına kadar Avrupa Birliği dışından gelen en büyük göçmen grubunu oluşturmuştur. Almanya'daki Türk nüfusu içinde 1961-1970 arasında göç etmiş olan birinci kuşak oranı % 54,2'dir (Özcan ve Seifert, 2004, s.16). Öncü kuşağın büyük çoğunluğu göçmen alımının 1973'de Alman hükümeti tarafından durdurulmasından sonra gündeme gelen aile birleşim süreci ile birlikte giderek yerleşik duruma geçmiş, kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir alt yapı oluşturmuş, iş kurmuş, ev sahibi olmuş ve çeşitli sosyal ve kültürel amaçlı sivil toplum örgütlerinde yer almıştır (Şen, 2006: 121-122).

Emeklilik ve yaşlılık dönemine giren birinci kuşağın büyük çoğunluğu Almanya'ya yerleşme eğilimi göstermektedir. Yaşlı göçmenlerin yer aldığı en yoğun topluluklar arasında Türklerin dışında İspanyol, Hırvat ve Yunan göçmenler yer almaktadır. Günümüzde yaşlılık döneminde bulunan göçmenler ülkenin dönemsel göç politikaları doğrultusunda yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, istihdam, gelir ve emeklilik koşulları açısından belirgin farklılıklar göstermektedir. 2013 yılsonu verilerine göre, toplam nüfusu 80 milyonun (80.716) üzerinde olan Almanya'da göçmen sayısı 7.633.628, toplam nüfus içindeki göçmen oranı ise % 20,5'tir. Yoğunluk açısından eyaletlere, şehirlere ve semtlere göre farklılık gösteren göçmen nüfus yerli gruba göre daha dinamik bir yapıya sahiptir, 55 yaş ve üstünde olan göçmen oranı % 20,2 iken aynı yaş grubunda bulunan Alman oranı % 33,7'dir. Ancak bu farkın azalacağı varsayılmaktadır, özellikle 1995-2003

yılları arasında 60 yaş ve üzeri göçmen sayısında önemli bir artış gerçekleşmiştir, bu sayının 2030 yılında üç milyona yaklaşacağı tahmin edilmektedir (Statistisches Bundesamt, 2012; Destatis, 2014: 29, 136).

Tablo 1: 60 Yaş ve Üstü Göçmen Nüfusun Yıllara Göre Dağılımı (1980-2010)

Yıl	Göçmen Nüfus Toplamı	60 Yaş ve Üstü
1980	2.776	3,5%
1990	5.582	4,7%
2000	7.268	8,6%
2010	7.199	15,2%

Kaynak: Statistisches Bundesamt, 2012.

Almanya’da 1990’lı yıllardan itibaren Alman kökenli Ruslardan sonra ikinci büyük göçmen topluluk konumuna gelen ve Türk vatandaşlığı taşıyan göçmen sayısı 1.549.808’dir. Kadın erkek oranının yakın olduğu toplulukta çifte vatandaşlığa geçenler (900.000 civ.) ile bicultural evlilikler dikkate alındığında, bu sayının üç milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Göçmen nüfusa cinsiyet açısından bakıldığında, en yoğun yaş grubunu, Almanya’nın 1955-1973 arasındaki erkek egemen göç politikasına bağlı olarak 65 yaş ve üstü erkek göçmenlerin oluşturduğu görülmektedir. Buna karşın aile birleşimi, evlilik göçü ve doğuma dayalı gelişen kadın yoğunluğu ise 75 yaş sınırındadır. Ülkede yaşayan Türk göçmenler yaş açısından en dinamik göçmen topluluğunu oluşturmaktadır, toplulukta en yoğun yaş aralığı 35-55’dir. 55 yaş ve üzerinde olan yaşlı Türk göçmen sayısı ise 354.402’dir. 55-75 yaş aralığındakiler topluluğun en yoğun yaşlı grubunu oluştururken, 95 yaş ve üstünde olanların en düşük temsiliyeti söz konusudur (Destatis, 2014: 29, 136).

Tablo 2: Türk Göçmen Nüfusun Yaş Aralığına Göre Dağılımı (35 +)

Yaş Aralığı	Yaş
35 - 45	44.101
45 - 55	47.125
55 - 65	36.935
65 - 75	61.085
75 - 85	2.691
85 - 95	.525
95 +	66

Kaynak: Destatis, 2014: 37, 46-47.

Tablo 3’de görüldüğü gibi, Türk göçmen topluluğunun ülkede bulunma süresi, Alman hükümetlerinin dönemsel göç politikaları ile ilişkilidir. 40 yıl ve daha uzun süreden beri ülkede yaşayanlar, topluluğun ağırlıklı olarak birinci kuşağını oluşturmakta ve en büyük yaş aralığında yer almaktadır. Buna karşın ülkede 25-30 yıl yaşayanlar 1980’li yıllardaki göç politikasına bağlı olarak sayısal açıdan azınlıktadır. 1,96 milyon ile ülkede en yoğun göçmen nüfus barındıran Kuzey Ren Vestfalya eyaleti ile Baden-Württemberg ve Bavyera eyaletlerinde yoğunlaşan Türk göçmenlerin ülkede ortalama yaşam süresi ise 26,5 yıldır (Destatis, 2014: 8-10, 89-91, 193).

Tablo 3: Türk Göçmen Nüfusun Almanya’da Bulunma Süresine Göre Dağılımı

Yıl	Yaş
0 - 15	47.050
5 - 20	31.994
0 - 25	36.464
5 - 30	41.230
0 - 35	72.764
5 - 40	84.309
0 +	95.299

1990'ların başından itibaren yaşlılık döneminde bulunan göçmenlere ilişkin araştırmalarda genelde cinsiyet değişkeni dikkate alınmamış, kadınlar ve erkekler spesifik araştırma konusu edilmemiştir. İlk yıllarda erkek egemen bir emek göçü niteliği taşıyan Türkiye'den Almanya'ya yönelik göç sürecine, kadınlar genelde ilerleyen yıllarda erkeklerden çok farklı koşullarda ve biçimlerde eklenmiştir. Kadın göçündeki yapısal değişim, Alman hükümetlerinin göç politikalarına bağlı olarak süreklilik göstermiştir. 1960 yılında sadece 173 olan kadın göçmen sayısı 1973'te ikibinbeşyüze çıkmıştır. Bu dönemde % 81,6 ile kadın göçmen nüfusunun büyük çoğunluğunun 21-35 yaş aralığında dinamik bir yapıya sahip olması (Abadan, 1964: 26-27), günümüzdeki yaşlı kadın göçmen sayısını temellendirmiştir.

Ulus aşırı göç tarihinde kadın göçüne küresel dinamikler yön vermiştir. Örneğin gelişmiş ülkelerin göçmen politikalarını neoliberal sistem doğrultusunda kadın göçmen işgücü üzerinden geliştirdiği 1966-1967 sonrası dönemde Türkiye'deki kadınlara İş ve İşçi Bulma Kurumunun onayı olmaksızın Almanya'ya göç edebilme hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte kadınlar öncü göçmen statüsü elde etmiş ve aile birleşimine yasal bir dayanak oluşturmuştur (Abadan Unat, 1984: 2). Bu durumda kadınlar ya özgür iradeleri dışında gelişen 'zorlanmış göç' ya da göç kararının özgürleşme süreçlerinin bir ürünü, bireysel bir karar olarak değerlendirildiği 'bağımsız göç' biçiminde göç etmiş; eşlerinin, babalarının veya hanedeki diğer potansiyel erkek göçmenlere öncülük etmiştir (Can Engin ve Can, 2003: 97).

Göç sürecinin başından itibaren Türk göçmen topluluğunda kadın ile erkek sayısı göç politikalarına bağlı olarak değişim göstermiştir. Son yıllarda nüfusun cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, kadın sayısında anlamlı bir artışın söz konusu olmadığı, erkek ve kadın oranının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Yaşlı Türk göçmenlere ilişkin veriler, Alman hükümetlerinin dönemsel göç politikalarına dayalı göç akımları ile göçmenlerin geri dönme ve yerleşme eğilimini işaret etmektedir. Tablo 4'e göre, belirli yaş aralıklarında hem göçmen sayısı hem de kadın-erkek dağılımı farklılık göstermektedir. Kadın oranı 55-65 ile 85 ve üstü yaş grubunda daha yoğundur. Toplulukta en büyük grubu ise 1980'lerden itibaren giderek yerleşik duruma geçen ve bugün yaşlılık sürecinde yer alan 55-75 yaş aralığındaki birinci kuşak oluşturmaktadır (Destatis, 2014: 31, 36-47).

Tablo 4: Yaşlı Türk Göçmen Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı

aş	rkek	adın	oplam
5-65	6.311	0.624	36.935
5-75	4.433	6.652	61.085
5-85	1.317	1.374	2.691
5-95	.628	.897	.525
5 +	7	29	66

Kaynak: Destatis, 2014: 46, 47.

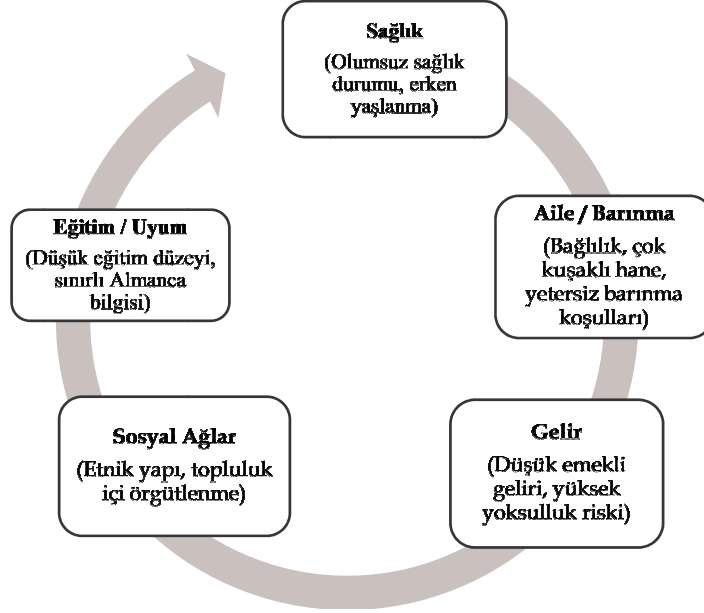
Göçmenlik Sürecinde Yaşlılık Döneminin Temel Boyutları

Sağlık, barınma ve aile, gelir, sosyal ağlar ile eğitim ve uyum, göçmen yaşlılığının temel boyutları olarak değerlendirilmektedir. Yaşlılık döneminin temel boyutları birbiri ile zincirleme reaksiyon içindedir; göçmenlik sürecinden bağımsız olmayan çalışma ve yaşama koşulları birinci kuşağın sağlık durumunu olumsuz etkilemekte, erken dönemde yaşlanmalarına ve bakıma muhtaç hale gelmelerine yol açmaktadır. Yerli grup ile karşılaştırıldığında yaşlı göçmenlerin barınma koşulları genelde olumsuz niteliktedir; konut sahibi oranı düşüktür, metre kare alanı daha düşük olan sosyal konutlarda ve gettoluşmuş kent saçaklarında ikamet biçimi yaygındır. Düşük emeklilik geliri, güçlü aile bağları ve etnik grup aidiyetine dayalı sosyal ağlar, yaşlı göçmenlerin barınma koşullarını belirleyen etkenlerin başında gelmektedir.

Birinci kuşağın vasıf gerektirmeyen, beden gücünün kullanıldığı alanlarda istihdamına bağlı uzun süreli hastalık ve rapor kullanımı ile yıpranma nedeniyle erken emekli olma zorunluluğu, yaşlılık sürecinde büyük bir soruna, düşük emekli gelirine temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda göç öncesi kaynak ülkede alınan diplomaların eş değer bulunmaması veya düşük eğitim düzeyi ile sınırlı Almanca bilgisi de birinci kuşağın istihdamında etkili unsurlardır. Bütün bu etkenlere dayalı düşük emekli geliri nedeniyle yaşlı göçmen grupta yüksek yoksulluk riski söz konusudur. Bunun dışında, aile de göçmenlik sürecinde yaşlılığın temel boyutlarından birini oluşturmaktadır. Yerli grupla karşılaştırıldığında göçmenlerde aile bağlarının ve aile içi yardımlaşmanın daha güçlü olduğu görülmektedir; birden fazla kuşağın bir arada ya da yakın mekanlarda yaşam sürmesinin karakteristik bir özellik olduğu söylenebilir. Birinci kuşağın yaşlılık dönemindeki olumsuz koşulları önemli ölçüde tolere eden aile bağlarının yanı sıra ağırlıklı olarak etnik grup

içinde geliştirilen sosyal ağlar da yaşlılık döneminin temel boyutları arasında yer almaktadır. Sosyal ağlar özellikle yaşlı göçmenlerin kendilerini daha iyi hissetmeleri, sağlık durumları ve bakımları açısından çok güçlü bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Grafik 1: Göçmenlik Sürecinde Yaşlılığın Temel Boyutları

Sağlık Boyutu

Genel yaşlı sağlığı konusundan önemli farklılıklar içeren yaşlı göçmen sağlığı fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan değerlendirilmektedir. Yaşlı göçmenlerin aynı yaş dönemindeki Almanlardan yaşam koşulları ve sosyo-kültürel boyutlar açısından farklılıkları söz konusudur (BMFSFJ, 2005). Örneğin yaşlı göçmenler genelde Alman yaşlılarına göre daha kalabalık aile yapısı içinde, daha küçük evlerde ikamet etmektedir. Göç sürecinde düşük ücretli istihdam, yüksek işsizlik riski ile olumsuz çalışma ve sağlık koşulları, bugün yaşlılık döneminde yer alan birinci kuşağın emekli gelirinin düşük olmasının, dolayısıyla yoksulluk riskinin ve sağlık sorunlarının nedenleri arasında değerlendirilmektedir (Schenk, 2008). Ayrıca, göçmenlerin yaşam süresi de Almanlara göre daha kısadır. Çocukluk dönemindeki olumsuz sağlık koşulları, beden gücüne dayalı çalışma hayatı ve düşük ücret, sınırlı eğitim imkanları, aşırı stres gibi düşük sosyo ekonomik statüleri göçmenlerin kısa yaşam sürmelerinin nedenleri arasında yer almaktadır (BMAS, 2008: 30).

Göç sürecinde yaşın ilerlemesine bağlı olarak çeşitli sağlık sorunları ortaya çıkmaktadır. Göç kaynaklı yaşam biçimi ve olumsuz çalışma koşulları birinci kuşağın yaşlılık sürecinde kronik hastalıklara, erken yaşlanmaya bağlı rahatsızlıklara yakalanmasına ve bakıma muhtaç duruma gelmesine yol açmaktadır (Zeman, 2012: 10). İkincil işgücü olarak olumsuz koşullarda istihdam edilen göçmenler yaşlılık döneminde ağır hastalık riski taşımaktadır. Bu konuda derlenmiş net veriler olmamasına karşın yapılan araştırmalar özellikle Türk göçmenler arasında görülen fiziksel ve ruhsal rahatsızlıklara dikkat çekmektedir. Berlin'de ikamet eden Türk göçmenlerin hasret duygusu ile depresyon düzeylerini ölçen bir araştırmanın sonuçları, birinci kuşağın geçmiş yaşantısının izlerini yansıtmaktadır. Araştırmanın bulguları, yaşlı göçmenler arasında en ağır depresyon geçirenlerin Almanya'ya 1963-1972 yıllarında göç edenler olduğunu göstermiştir (Schlossmacher, 2008).

Bireylerin sağlık durumunu etkileyen önemli bir unsur olan ulus aşırı göç sürecinin uzun vadeli etkilerine ilişkin sistematik araştırmalar yetersizdir. Brandes'e (2011: 110) göre, göçmen sağlığı konusunda büyük bir bilgi eksikliği söz konusudur; sınırlı araştırmanın yanı sıra mevcut araştırma verileri de birbiriyle örtüşmemektedir hatta alan yazında aynı konuda farklı ve çelişkili bulgular yer almaktadır. Konuya ilişkin bir çalışmaya göre, yaşlı göçmenlerin sağlık durumu yerli nüfusa göre ortalamanın altındadır; özellikle psikolojik rahatsızlıklar yaygındır; yaşlı göçmenler kronik ve çok boyutlu hastalıklarla ve erken emeklilik süreciyle daha erken tanışmaktadır. 45-64 yaş grubundaki Türk göçmenler ile Almanların sağlık

durumlarının karşılaştırıldığı araştırmada, Türk göçmenlerin sağlığının Alman yaşlılarına göre çok kötü durumda olduğunu bulgulanmıştır (Özcan ve Seifert, 2004: 7-8).

Olbermann, Lifecourse-Epidemiology-Modeli çerçevesinde yaşlı göçmenlerin sağlık durumunu belirleyen etkenler arasında, göçmenin göç öncesi dönemde kaynak ülkedeki durumunu (çevre sağlığı, sağlık sistemi, beslenme alışkanlıkları, yaşam biçimi vb.), göç sürecini (sosyal, ekonomik ve politik bağıntılar, uyum talepleri vb.) ve göç edilen ülkedeki durumu (toplumsal statü, kültürlenme, hukuki durum, toplumsal yapı, sağlık sistemi vb.) değerlendirmiştir (2012). Benzer biçimde Brandes (2011: 111-118)de yaptığı araştırmanın sonuçlarına dayanarak, Türk göçmenlerin sağlık davranışını belirleyen unsurların, göç alan ülkeye (sosyo-ekonomik statü, hukuki durum ve sağlık hizmetlerine erişim), bireye (etnisite, göç öncesi deneyimler, göç kaynaklı stres, kişisel ve sosyal kaynaklar ile sağlık davranışı) ve biyolojik-genetik koşullara bağlı olduğunu belirlemiştir.

Birinci kuşak Türk göçmenler ile Almanların sağlık durumlarının karşılaştırıldığı bir araştırmaya göre, birinci kuşağın sağlık durumu Almanlara göre olumsuzdur. Beden gücüne dayalı çalışma, sağlıksız beslenme ve düşük sosyal statü birinci kuşağın sağlığını olumsuz etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerdir (Hajji, 2011: 123-131). Bir diğer araştırmada da sağlıksız beslenmenin, hareketsizliğin ve sigara kullanımının yer aldığı olumsuz yaşam biçiminin, birinci kuşağın sağlığını riske attığı bulgulanmıştır (Brandes, 2011: 118). Bu bağlamda iş kazaları da birinci kuşağın sağlığını olumsuz etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Bütün göçmen toplulukları arasında özellikle birinci kuşak Türk göçmenler, Almanlardan daha sık iş kazası geçirmiş ve çalışamaz duruma gelmiştir. Bu durum Türk göçmenlerin yüksek kaza riski taşıyan iş alanlarında istihdam edildiğinin bir göstergesidir.

Türk göçmen topluluğu içinde hastalık ve ölüm oranının ülkede kalış süresine bağlı olarak arttığı söylenebilir. Diğer göçmen gruplarına ve Alman yaşlılarına göre 60 yaşın üstündeki Türk göçmenlerin ölüm riskinin daha yüksek olması, grubun genelde beden gücü ile ağır koşullarda çalışmak zorunda kalması, meslek hastalığı, düşük gelir ve sosyal dezavantaj ile açıklanabilir. Türk göçmenlerde mide hastalıkları ve kanser vakaları, meslek hastalıkları, erken emekli olma, yetersiz dil bilgisinden kaynaklanan iletişim sorunu ve bilgi eksikliği nedeniyle sağlık hizmetlerinden düşük düzeyde yararlanma durumu yaygındır (Kohls, 2011: 10-16; 62-66; 185-198). Benzer biçimde Berlin’de 59-88 yaş aralığındaki bakıma muhtaç Türk göçmenlere yönelik bir araştırma da, göçmenlerin % 70’inin bakım hizmetlerinden haberdar olmadığı için yararlanmadığını ortaya koymuştur. Araştırmaya katılan grubun yarıya yakınının banyo, ev işi, alış veriş, bürokratik ve para işlemleri ile toplu taşıma araçlarının kullanımı gibi gündelik yaşam alanlarında daha çok bakım ve destek hizmeti talep ettiği, önemli bir kısmının bakım hizmetlerini yetersiz bulduğu ve hizmet veren görevlilerden kültürel hassasiyetlere dikkat edilmesini beklediği saptanmıştır (ZQP, 2014).

Yaşlı Türk göçmenlerin bakım ve sağlık sorunları genelde geleneksel biçimde, aile içinde çözülmeye çalışılmaktadır. Zeman’a (2005: 70)göre, bilgi kaynaklarının yetersizliği grubun bakım ve destek hizmetlerine ulaşmasını engelleyen unsurlardan biridir ancak göçmenlerin olumsuz algısı da yapısal engelleri güçlendirmektedir. Birinci kuşağın hasta bakımı ve bakım evi hizmetlerinden yararlanmak yerine aile desteğini önemsemesinde ve yaşadığı evden, çevreden ayrılmak istememesinde geleneksellik önemli rol oynamaktadır. İkinci ve üçüncü kuşağın yetiştirilmesinde de başat unsur olan, kaynak toplumdaki göç edilen döneme ait yerleşik norm ve değerler ile etnik grup içi sosyal kontrolün bu tutum üzerinde güçlü etkisi söz konusudur. Ayrıca, toplulukta sağlıklı yaşam bilinci yoksunluğu da bu tutumu etkilemektedir (Matthäi, 2004). Birinci kuşağın bakım ve destek hizmetlerine ulaşmasını engelleyen bir diğer unsur dildir. Son yıllarda engel teşkil eden bu unsurların dikkate alındığı kurumsal çabaların yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Örneğin Ludwigshafen’da yerel yönetim ile cami derneklerinin işbirliği çerçevesinde, yaşlı Türk diyabet ve demenz hastalarına yönelik evde bakım desteği konusunda yürütülen iki dilli bir program, dil ve kültüre bağlı engelleri aşmayı hedefleyen olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (İslamiQ, 2014). Birinci kuşağın yeterli düzeyde Almanca bilgisine sahip olmaması, sağlık alanında bir sorun alanı oluşturmaktadır. Gün’e (2011: 20-24)göre, dil kullanımı özellikle psikolojik tedavi kapsamında terapilerde çok önemli bir rol oynamaktadır. Birinci kuşak ya dil bilmediği veya bilgi sahibi olmadığı için terapilerden yararlanamamaktadır ya da hasta ile terapist arasındaki yanlış anlaşılmaya bağlı olumsuzluklar yaşanmaktadır.

Yaşlı göçmenlere ilişkin çalışma ve araştırmalarda, sağlık konusunun cinsiyete bağlı olarak farklı algılandığı görülmektedir. Bu konuda yapılan bir araştırmada, yaşlı kadın göçmenlerin sağlık durumunun çok çeşitli marazi rahatsızlıkların yanı sıra özellikle ruhsal ve psikosomatik açıdan olumsuz nitelikte olduğu; grubun gerektiğinde bakım ve destek hizmetlerinden nasıl yararlanılacağını bilmediği bulgulanırken (Matthäi, 2004). 50 yaş üstü Türk göçmenlere ilişkin bir diğer araştırmada, kadınların erkeklere göre sağlık durumunu ‘daha iyi’ olarak ifade ettiği belirlenmiştir. Bu bulgular cinsiyet ile sosyal ağlar arasındaki

ilişkiye, yaşlı göçmen sağlığı ile sosyal ağlar arasında güçlü bir ilişkinin varlığına dikkat çekmektedir. Yaşlı göçmenlerin sağlık durumunun sosyo-kültürel etkenlerin yanı sıra duygusal yalnızlıktan da olumsuz etkilendiğini vurgulayan bir araştırma da, duygusal yalnızlığın giderilmesinde bir eşin varlığının etkili olduğunu; çocuklar ile eşin sosyal yalnızlık olasılığını kısmen düşürdüğünü ve yalnızlığın sosyal ağlar ile kısmen giderildiğini ortaya koymuştur (Hubert vd., 2009). Benzer biçimde, bir diğer çalışma da geniş sosyal ağlar ile güçlü aile birliğinin yaşlı göçmenlerin sağlığını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Kohls, 2011: 11).

Göçmen yaşlılığının sağlık boyutu ele alınırken farklı unsurlar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin yaşlı Türk göçmenlerin sağlık durumlarını, uyum düzeyi, ekonomik durum ve yalnızlık ile ilişkilendiren bir çalışmada farklı bir etkene dikkat çekilmektedir. Göç sürecinde ekonomik etkinliklerde hiç bulunmayanlar sağlık durumlarını çalışmış olanlardan daha kötü değerlendirmektedir; bu da psikolojik unsurların yaşlı göçmen sağlığına etkisini işaret etmektedir (ZFG, 2009). Yine yaşlı göçmen sağlığı konusunda, sürecin temel boyutlarından biri olan sosyal ağların anlamını ve işlevini sorgulayan geniş kapsamlı bir çalışmaya göre, sağlığı en önemli ölçüde etkileyen unsur, göç edilen ülkedeki sosyal eşitsizliğe dayalı koşullardır. Alman yaşlılarıyla karşılaştırıldığında, yaşlı göçmenlerin büyük çoğunluğunun eğitim düzeyi düşüktür, çalışma koşulları olumsuzdur, işsiz kalma süresi uzundur, gelir düzeyi düşüktür, yüksek yoksulluk riski söz konusudur ve barınma koşulları ortalama standartta gibi görünse de büyüklük, donanım, semt ve yeşil alan açısından dezavantajlıdır. Bunun yanı sıra toplumsal ayrımcılık ve kabul görmemeden kaynaklanan psikolojik sıkıntı da birinci kuşağın sağlığını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, yaşlı göçmenlerin dil yetersizliği ve bilgi eksikliği ile sosyal ve sağlık kurumlarında çalışan uzmanların kültürlerarası yeterlilikten yoksun olması da mevcut bakım ve destek hizmetlerinden yararlanılmasını zorlaştıran etkenlerdendir. Yaşlı göçmenlerin içinde yer aldığı sosyal ağlar bu durumda önemli bir bağlantı desteği sunmaktadır. Bireysel algı ve değerlendirme ile ilişkinin kalitesine bağlı olarak belirli koşullarda işlevsel olan sosyal ağlar, yaşlı göçmenlerin sağlığı ve kendilerini iyi hissetmeleri ile hastalıklara yol açan toplumsal izolasyonun etkisizleştirilmesi ve stres düzeyinin düşürülmesi açısından temel bir kaynak oluşturarak bir tür sosyal bağıklık sistemi etkisi yapmaktadır (Olbermann, 2012).

Aile Boyutu

Gelişmiş ülkelerde kişilerin yaşları ilerledikçe giderek daha çok yalnız oturma eğilimi göstermeleri nedeniyle artık yaşamını bir aile içinde sürdüren yaşlılara az rastlanmaktadır. Almanya'da 2007 yılında 25-64 yaş arasındakilerin % 20'si tek başına otururken bu oran 65 yaş üstündekilerde % 33'tür. Bu eğilimin göçmenlerde daha düşük olduğu göze çarpmaktadır. Tek başına oturan 25-64 yaş arasındaki göçmen oranı ancak % 15 iken 65 yaş üstündeki göçmen oranı % 27'yi bulmaktadır (DZA, 2009: 13-15). Konuya ilişkin bir araştırma, yaşlı Türklerin yoğun olarak çocuklarının yanında yaşadığını ve tek başına bir evde oturanların azınlıkta olduğunu ortaya koymuştur (Baykara-Krumme ve Hoff, 2006). Araştırmalar, göç sürecinde aileninsosyal ve duygusal açıdan destekleyici bir işlev üstlendiğini göstermektedir (Dietzel-Papakyriakou, 2005). Yaşlı göçmenler, Alman yaş grubu ile karşılaştırıldığında (% 26 - % 44), ağırlıklı olarak birden fazla kuşağın birlikte yaşadığı bir aile yapısı içinde yer almaktadır. Zeman'a (2012: 8)göre yaşlı göçmenler arasında yalnız yaşama biçimi, vatandaşlık konusu ile de ilişkilendirilmelidir, zira kaynak ülkenin tabiiyetini taşıyan birinci kuşağın sadece % 30'u tek başına yaşarken bu oran Alman vatandaşlığına geçmiş olanlarda % 41'dir.

Konuya ilişkin araştırmalar yaşlı Türk göçmenler arasında güçlü aile içi ilişkilerinin varlığını bulgulamıştır. Birinci kuşak Türk göçmenlerin yaklaşık % 40'ı çocukları ile her gün ya da gün aşırı görüşmekte ve torunlarıyla ilgilenmektedir (Hubert vd., 2009: 53-54). Türk göçmen topluluğunda aile ağları içinde, özellikle dedelerin torunlarının bakımı ile ilgilenmesi gibi kuşaklararası karşılıklı destek güçlüdür (ZFG, 2009). Yaşlı Türk göçmenler ile Almanların günlük yaşama ilişkin görüşlerinin irdelendiği bir çalışmada, iki grupta da aile konusuna aynı düzeyde değer verildiği, yaşlılık döneminde ailenin temel kaynak olarak görüldüğü ve yetişkin çocukların kendilerini anne ve babalarına çok bağlı ve sorumlu hissettiği bulgulanmıştır. Buna göre, yaşlılık döneminde bulunan Türkler ve Almanlar arasındaki farklılıklar, inanca ya da kültüre dayalı olmaktan daha çok Türklerin bilgi eksikliğinden ve sosyal açıdan dezavantajlı olmalarından kaynaklanmaktadır. Araştırmada ayrıca Almanlarla karşılaştırıldığında, Türk göçmenlerin aile bağlarını çok daha güçlü olarak gördüğü, ailelerinden bakım ve yardım beklentilerinin daha büyük olduğu ve % 72 ile büyük çoğunluğun yaşlı bakım kurumlarında, diğer bir deyişle huzur evinde kalma konusuna tamamen olumsuz yaklaştığı saptanmıştır (Zimmermann, 2013). Benzer sonuçlara ulaşan diğer araştırmalar da yaşlı bakım evlerinin daha çok ailesi olmayan yaşlılar için uygun algılandığını, çocuğu olanların bakım evine gönderilmesinin ise ayıplandığını ve yaşlı bakım kurumlarına yerleşmeyi tercih etmeyen birinci kuşağın bakımının ağırlıklı olarak aileleri tarafından üstlenildiğini ortaya koymuştur (Potts, 2007; Sauer, 2011).

Göç sürecinden bağımsız olarak bakıldığında, Türk toplumunda yaşlılara saygı göstermek, değer vermek geleneksel ve yaygın bir tutumdur; güçlü aile bağları yapısal bir özelliktir. Yaşlılar zamanlarını genellikle aileleriyle birlikte geçirir, çocukları ve torunlarıyla ilgilenir; aile dışında ise komşu, dost, tanıdık ve akrabalarıyla görüşürler. Türk toplum yapısının bu özelliği ulus aşırı göç sürecine, Almanya’da yaşayan Türk topluluğundaki kuşaklar arası ilişkilere de yansımaktadır. Duygusal bağın göçmenler arasında en çok Türklerde önem taşıdığını ortaya koyan bir araştırmaya göre, yaşlı Türkler ağırlıklı olarak çocuklarının yanında yaşamaktadır. Yetişkin bir çocuğunun yanında yaşayan Türk göçmenleri (% 55,3) % 47,8 ile İtalyan ve % 44,8 ile eski Sovyetler Birliğinden göç edenler izlemektedir (Baykara-Krumme 2007: 3-6; 15; 33-38). Yaşlı göçmenler Alman toplumuna uyum düzeylerine koşut olarak topluluğun içinde oluşmuş sosyal ve kültürel ortamlarında, geleneksel yaşlı algısı çerçevesinde genellikle yetişkin çocukları tarafından himaye edilmekte ya da birbirlerine yakın ikamet etmektedirler. Bu durum özellikle Türk yaşlı göçmenlerde sık görülmektedir (Nauck ve Kohlmann, 1998). Göçmen topluluklar arasında, çocuklarından birinin yanında oturanların başında Türkler gelmektedir (Dietzel-Papakyriakou ve Olbermann, 1996). Kendi etnik yapıları içinde en yoğun yaşayan grup olan yaşlı Türklerin sadece % 2,3’ünün çocuklarının Almanya dışında ikamet etmesi dikkat çekicidir. Türkler arasında üç kuşağın birlikte oturduğu durumlar da söz konusudur (DZA, 2005: 13-16; 49 -51).

Kuşaklararası ilişkiler kuşkusuz genel yaşam biçiminden, özellikle yaşlanma olgusundan ayrı düşünülemez. Türk göçmen aile yapısında ‘aile olmanın’ önemi büyüktür. Bu yapı içinde statü sahibi olan yaşlılara duygusal ve her çeşit destek çocukları ve torunları tarafından sunulmaktadır. Yaşlı Türk göçmenler üstlendikleri büyükanne/büyükbaba rolü bağlamında torunları ile ilgilenerek, yemek yapmak gibi kimi ev işlerini üstlenerek, kimi zaman alış veriş yaparak ve gerekli durumlarda aile bütçesine katkıda bulunarak aile içi yardımlaşma ağının bir ayağını oluşturmaktadır (Nauck ve Kohlmann, 1998). Bu konu üzerine yapılan bir araştırmaya göre, Türk göçmen topluluğunda kuşaklar arasında saygı ve otoriteden daha çok sevgi ve güven duyguları hâkimdir. Karşılıklı beklentiler ve sorumluluklar açısından, yaşlı göçmenler ailelerini sağlıklı olmak, muhtaç ve yalnız kalmaktan korunmak için en önemli kaynak olarak görürken genç kuşak, anne ve babasına karşı güçlü bir sorumluluk duygusu taşımaktadır (Matthäi, 2004). Ancak konuya ilişkin farklı araştırma bulguları da dikkat çekmektedir, örneğin nicel bir araştırmada Türk göçmenlerin (% 57) görüşünün, yaşlı anne babaların yetişkin çocuklarının yanında kalması gerektiği yönünde olduğu belirlenirken (BAMF, 2009: 194), nitel bir araştırmada anne ve babaların neredeyse hiçbirinin yaşlanınca çocuklarıyla birlikte aynı evde yaşamak istemediği saptanmıştır (Mölbart, 2008: 257). Baykara-Krumme’nin (2007)araştırması ise bugüne değin gerçekleştirilen araştırmalarda göz ardı edilen bir durum olan, orta yaşlı Türk göçmenlerin çift yönlü mağduriyetini ilk kez ortaya koymuştur. Buna göre, orta yaşlı Türk göçmenler geleneksel olarak bir taraftan yanlarında ya da memleketlerinde yaşayan anne ve babalarına maddi ve manevi destek vermeye çalışırken diğer taraftan Almanya’da kendi çocuklarının bakımını üstlenmek ve ihtiyaçlarını karşılamak durumundadır.

İlk evrelerde büyük kentlerden, kentlerden ya da kırsal bölgelerden Almanya’ya göç eden ve bugün yaşlılık sürecinde yer alan birinci kuşak türdeş olmayan bir grubu oluşturmaktadır; bu nedenle farklı ihtiyaçlar ve sorunlar söz konusudur. Ancak geri dönme sorunu, yaşlılığa dayalı yoksulluk ve kronik hastalık ile aile ilişkilerinin çözülmesi sonucunda yaşanan sosyal soyutlanma, birinci kuşağın genel olumsuz durumu olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Yıldız (2014) yaşlı göçmenleri, göç ettikten uzun yıllar sonra memleketini, gençliğini ve sağlığını kaybettiği ve genellikle çocukları ile iletişimlerini de zayıfladığı için ‘kaybeden kuşak’ olarak nitelendirir. Ancak kapsamlı araştırmalar bu görüşü doğrular nitelikte değildir. Türkiye, İtalya, eski Yugoslavya ve eski Sovyetler Birliğinden göç eden orta yaş ve yaşlılık dönemindeki birinci kuşak ile Alman yaş grubunun yetişkin çocuklarıyla ilişkilerinin karşılaştırıldığı geniş kapsamlı bir araştırma, gruplar arasındaki benzerlikleri, farklılıkları ve yapısal özellikleri ortaya koymaktadır. Buna göre, benzerlikler yoğun olmakla birlikte kültürden ve yapısal özelliklerden bağımsız olmayan farklılıklar söz konusudur; araştırmada çok çeşitli ilişki tipinin varlığı saptanmış ve güçlü aile birliğinin genelde korunduğu görülmüştür. Gruplarda kuşaklar arası çatışma düzeyi düşüktür, anne ve babalar yetişkin çocuklarına bağlıdır ve çocukları açısından önemli bir maddi destek kaynağıdır. Özellikle Türk ve İtalyan göçmen gruplarında kuşaklar arası bağlılık çok güçlüdür, öyle ki anne ve baba desteğini belirleyen etken çocukların ihtiyacıdır ve duygusal ilişkilerin kalitesi, yaşlılık döneminde kimin yanında yaşanacağını belirleyen bir unsurdur. Yaşlı Türk göçmenlerin maddi ve manevi her tür desteği erkek çocuklarından daha çok kız çocuklarından beklediğini ve yetişkin kız çocukları ile anne babaları arasındaki duygusal ilişkinin yaş ilerledikçe daha güçlendiğini de bulgulayan bu araştırmaya göre, göçmen gruplarda anne babalar ile çocukların uzak mesafelerde ya da farklı ülkelerde yaşaması, ilişkilerin kalitesini olumsuz etkilemektedir (Baykara-Krumme, 2007: 6-73).

Araştırmalarda belirlenen görüşler ve beklentiler ile gerçek yaşam pratiklerinin her zaman örtüşmediği görülmektedir. Zimmermann'ın (2013: 27)da işaret ettiği gibi, yaşlılara ilişkin göç araştırmalarında, sorgulama biçiminin aslında cevapları belirlemesi ve araştırmaların büyük çoğunluğunda cinsiyet değişkeninin ayrı analiz edilmemesi, aynı konu üzerine yapılmış farklı araştırmaların bulgularının birbiriyle örtüşmemesine yol açan bir sorun teşkil etmektedir. Matthäi'in (2004: 168-174)araştırmasına göre, yaşlı Türk anne ve babalar, bakımlarını özellikle kız çocuklarının üstlenmesini yük olarak değerlendirmekte ve bakımlarının bir görev olarak algılanmasını istememektedir. Yine yaygın görüşün aksine, yaşlı kadın göçmenler arasında kuşakları kapsayan geniş aile biçiminden ziyade yalnız yaşama biçimi olumlanmaktadır; büyük çoğunluk her ne kadar aile içinde bakılmayı arzu etse de bunun gerçekleşmeyeceği düşüncesi hakimdir. Aynı konu üzerine yapılmış araştırmaların farklı sonuçlar ortaya koyması, aslında yaşlı Türk göçmen grubunun türdeş olmayan bir yapıya sahip olduğu gerçeğinin altını bir kez daha çizmektedir.

Yaşlı anne ve babaların bakımının genelde kız çocuklarının görevi olarak algılanması, ikinci kuşak kadınlara kuşkusuz ek bir ağır sorumluluk yüklemektedir. Buna karşın yaşlı Türk göçmenler arasında, yine de yabancı ellere bırakılmayı, bakım kurumlarına gönderilmeyi reddeden yaygın ve güçlü bir eğilim söz konusudur (Baykara-Krumme, 2007: 6). Mölbert (2008: 264-300), birinci kuşağın kurumsal bakım ve destek hizmetlerine olumlu bakmakla birlikte dil sorunu ile bu hizmetler hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olmama ve alışık olmadıkları bu süreçten kaygı duyma vb. nedenlerle çekimser davrandığını öne sürmektedir. Ayrıca bu tutumun oluşmasında profesyonel bakım ve destek hizmetlerinden yararlanmanın maliyetinin de etkili olduğu; göç sürecinin sürekli değişen dinamiklerinin zamanla ailelerin sosyo-ekonomik koşullarını biçimlendireceği ve yaşlı bakım hizmetlerinden yararlanmaya karşı gösterilen bu direncin giderek güç kaybedeceği öngörülmektedir (Tufan, 2009). 2000'li yılların başında hizmet vermeye başlayan ilk etnik işletmenin, varsayılan bu değişimin bir göstergesi olduğu düşünülebilir. Almanya'da Türkçe konuşan ve Türk kültürünü bilen personel istihdam eden ilk etnik yaşlı bakım merkezi, diğer bir deyişle ilk Türk huzur evi 2006 yılında Berlin'de açılmıştır (FAZ, 2006). Ülkede yerli gruba ve bütün göçmen topluluklara yönelik hizmet veren çok kültürlü yaşlı bakım evleri de giderek yaygınlaşmaktadır.

Gelir Boyutu

Gelir düzeyi, göçmenlerin yaşlılık dönemini biçimlendiren önemli bir unsurdur. Birinci kuşak Türk göçmenlere ilişkin araştırmalara göre, gelir düzeyi, sağlık, uyum vb. alanlarda ciddi açıklar söz konusudur; en olumsuz göstergelerin başında ise gelir düzeyi gelmektedir. Bugün yaşlılık döneminde yer alan birinci kuşağın çok düşük olan gelir düzeyinin, göç sürecinin başından itibaren Almanya'nın göçmen politikası kapsamında göçmen istihdam biçimi, göçmenlerin eğitim düzeyi, mesleki niteliği ve hizmet içi eğitim imkânları ile birlikte ele alınması gereklidir. Birinci kuşağın istihdamı üzerine yapılan erken dönem göç araştırmalarına göre, Almanya'nın istidam politikası, toplumsal statüsü düşük ve düşük kazanç elde edilen alanlar üzerinden biçimlendirilmiştir. Birinci kuşağın ilk evrede genellikle demir-çelik sanayi başta olmak üzere imalat sanayi ile inşaat sektörü vb. alanlarda istihdam edildiği bilinmektedir (Abadan Unat, 2002: 11-12; Gitmez, 1983: 88-97).

Yaşlı göçmenler arasında gelir düzeyi en düşük olan Türklerin en önemli gelir kaynağını emekli maaşları oluşturmaktadır. Türkiye'de alınan diplomaların ve kazanılan mesleki niteliğin Almanya'da genelde eşdeğer bulunmamış olması, buna bağlı vasıfsız iş kollarında istihdam ve iş piyasasında dikey geçiş fırsatlarının yoksunluğu, bugün yaşlılık döneminde bulunan birinci kuşağın gelir düzeyinin yerli gruba ve diğer göçmen topluluklarına göre çok düşük olmasının ana nedenleridir (Özcan ve Seifert, 2004: 16). Yaşlı göçmenler ile yaşlı Almanlar arasında yoksulluk derecesi önemli farklılık göstermektedir. 65 yaş üstü Alman grubunun % 9,7'lik yoksulluk oranı göçmenler arasında % 27,1'e çıkmaktadır özellikle Türk ve eski Yugoslav göçmenlerde bu oranın çok daha yüksek olması dikkat çekmektedir (DZA, 2009: 22). Konuya ilişkin çalışmalarda, düşük eğitim düzeyi, yetersiz Almanca dil bilgisi, kaynak ülkeden alınmış olan diplomaların eşdeğer sayılmaması ve geleneksel toplumsal cinsiyet algısı, düşük gelir sahibi yaşlı göçmenlerin yoksulluk sınırında veya yoksulluk sınırı altında yaşamasının nedenlerinin başında gelmektedir (BMAS, 2008).

Konuya ilişkin bir diğer araştırmaya göre, Almanya'da yaşlı göçmenler genelde iş piyasasında düzenli yer alamamış, uzun süreli işsizlik sorunu yaşamıştır. Buna bağlı olarak özellikle eski Yugoslavya'dan gelen göçmenler ile Türk göçmenlerin emekli maaşı Almanlara göre önemli ölçüde düşük (348 – 851 Euro) iken yoksulluk riski de üç kat yüksektir (Zeman, 2012: 9). Ülkedeki Emekli grup içinde Almanların sadece % 10'unun, göçmenlerin ise % 50'sinin sosyal yardım olması, göçmenlerin düşük gelir düzeyinin en açık göstergesidir. Alan yazında gelir konusunda farklı rakamların ifade edildiği görülmektedir. Örneğin bir araştırmaya göre, Türk erkek göçmenlerin ortalama emekli maaşı 703 Euro ile Alman erkek emeklilerin

maaşından 300 Euro daha az iken emekli Türk kadın göçmenlerin maaşı sadece ortalama 356 Euro'dur (Sauer, 2011). Alman Çalışma Bakanlığının verileri de yaşlı Türk göçmenlerin gelir düzeyinin Almanlardan ve diğer göçmen gruplardan çok daha düşük olduğunu teyit eder niteliktedir. Buna göre, Türk ailelerinde 545 Euro olan kişi başına düşen aylık ortalama gelir, Almanlarla karşılaştırıldığında yaklaşık 1000 Euro daha düşüktür. Göç edilen ve dolayısıyla iş piyasasına girilen yaşın ve çalışma süresinin emeklilik gelirini belirleyen başat unsurlar olması, birinci kuşağın Almanlara göre daha uzun süreli işsiz kalması, beden gücüne dayalı ağır çalışma koşulları nedeniyle daha sık rapor alması ve iş kazası ile kronikleşen meslek hastalığı nedeniyle erken emekli olması bu duruma yol açan nedenlerdir (BMAS, 2008).

Alan yazında birinci kuşağın istihdam ve gelir açısından mağduriyeti genelde erkekler üzerinden değerlendirilmekte, kadın göçmenler göz ardı edilmektedir. Oysa toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında, kadın göçmenlerin erkeklere göre yaşamın her alanında dezavantajlı konuma indirildiği görülmektedir. Günümüzde yaşlılık döneminde yer alan birinci kuşak Türk kadın göçmenler farklı özellikleri ve koşulları nedeniyle türdeş olmayan bir gruptur. Erken dönem göç araştırmalarında birinci kuşak kadınların bu yapısı dikkate alınmıştır. Örneğin Abadan Unat(1984: 7), birinci kuşak kadınları göç öncesi yerleşke deneyimlerine göre üç farklı kategoride ele almıştır. Bu sınıflandırma doğrultusunda, Türkiye'de bir şehirde doğmuş veya göç öncesi yaşamının önemli bir bölümünü bir şehirde geçirmiş olan kent kökenli kadınlar ile kırdan kente göç ederek bir şehirde yaşamış olan 'geçici kent' kökenli kadınların ve hiç bir kent yaşam deneyimi olmaksızın doğrudan Almanya'ya göç etmiş olan 'kırsal kökenli' kadınların istihdam ve yaşam biçimleri ile beklentilerinin, dolayısıyla yaşlılık dönemlerinin önemli farklılıklar göstermesi beklenir.

Erken dönem göç araştırmalarından biri, göç sürecinin ilk evresinde, aralarında çalışanların da bulunduğu öğretmen, hemşire vb. meslek sahibi kadınların Almanya'ya işçi statüsünde göç ettiğini bulgulamıştır (Gürel ve Kudret, 1978: 111). Üstelik bu tutum birinci kuşakta kadınlarla sınırlı değildir, istatistiklerde yer almasa da öğretmen okulları ile sanat okullarından mezun olan dinamik erkek nüfusun da Almanya'da çalışmak üzere kabul edilmek için işçi statüsünde göç etmek durumunda kaldığı bilinmektedir. Meslek sahibi olan birinci kuşağın işçi statüsünde çalışmak üzere başvurması ve diplomalarının Almanya'da genelde eşdeğer bulunmaması, grubun vasıfsız veya yarı vasıflı iş kollarında istihdam edilmesine yol açmıştır. Bu durumu kadınlar açısından değerlendiren Toksöz(2006: 89-144), temelde Almanya'nın belirli sektörlerle yönelik göçmen kadın işgücü talebi ile ayrımcı uygulamaların belirleyici olduğunu öne sürer. Kadın göçmenler sosyal ilişki seti ve iktidar ilişkisi içinde irdelendiğinde, kadın göçmenler erkek göçmenler, yerli işçi kadınlar ve vasıflı göçmen işçiler karşısında dezavantajlı konumdadır. Belirli dönemlerde üretim alanında yaşanan teknolojik gelişmeler de göçmen kadın istihdamını biçimlendirmiştir; örneğin teknolojik gelişmelere bağlı olarak genç ve donanımlı Alman iş gücünün göçmen kadınların yerini alması, göçmen kadınların temizlik, yemek pişirme, dikiş, küçük ölçekli ticaret vb. hizmet sektöründe konumlandırılmasına yol açmıştır.

Göçün ilk evresinde, erkeklere göre daha yüksek eğitim düzeyine sahip olmalarına rağmen birinci kuşak kadınlara dikey geçiş fırsatı verilmemiştir. 1974 yılında kurum-okul kapsamında hizmet içi eğitim programlarından yararlanan erkek oranı (K: % 16; E: % 34) kadın oranının iki katıdır (Abadan Unat, 1984: 8). Konuya ilişkin bir araştırma, Almanya'da 1970'li yıllarda ekonomik etkinliklere katılan evli kadın göçmen grubunun dikey geçiş fırsatlarından yoksun bırakıldığını; Alman kadınlara göre çok olumsuz çalışma koşullarına sahip olduğunu, düşük gelirli ve vasıfsız işgücü olarak sistemin alt basamaklarında konumlandırıldığını belirlemiştir (Granato, 2004: 2; 49).

Ulus aşırı göç sürecinde yer alan kadın göçmenlerin durumu kuşkusuz genel kadın tartışmasından ayrı değerlendirilmemelidir. Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ile ataerkil cinsiyet anlayışına dayalı kadın emeğinin sömürüsü, göç sürecinde kadınların esnek çalışma koşullarının var olduğu ve erkek göçmenlerin tercih etmediği alanlarda istihdamı biçiminde gerçekleşmektedir (Han, 2003: 135-136). Almanya'da düşük ücretlendirilen kadın göçmenler belirli sektör ve alt sektörlerde yoğunlaşmıştır (Bade, 2009: 104). Bu durumu işaret eden 1977 yılında yapılmış bir araştırmaya göre, Türkiye'den göç eden kadınlar erkeklerden çok daha düşük ücretlendirilmişlerdir; bu dönemde kadınların % 66'sının aylık geliri 500-800 DM iken erkeklerin % 63'ünün geliri 900-1500 DM arasındadır (Abadan Unat, 1984: 7-12).

Bu durum, Batı Avrupa ülkelerindeki yerli ve göçmen işgücüne dayalı ayrımcı uygulamalara temellendirilen iş piyasalarının yapısal özellikleri ile (Haug, 2000: 3-4) cinsiyet ekseninde ilişkilendirilebilir. Göçmenlerin yaşlılık döneminde gelir düzeyini kuşkusuz bu etkenler belirlemektedir. 2000'li yıllarda yaşlı Türk kadın göçmenler üzerine yapılan bir araştırmada, ekonomik açıdan en iyi durumda olan kadınların, modern yaşam tarzına sahip olanlar değil, aksine geleneksel aile modelinin geniş dayanışma ve bağlılık potansiyelinden yararlanabilen, eşini kaybetmiş dul yaşlı kadınlar olduğu bulgulanmıştır. Buna karşın dul ve bekar kadınlarla karşılaştırıldığında, boşanmış kadınlar açısından yaşlılık döneminde yoksulluk riski,

özellikle yalnız yaşayan, ailesi adına geleceğe yönelik yapılmış olan yatırımları yitiren veya borçlu duruma düşenler için daha yüksektir (Matthäi, 2004). Makro ve mikro dinamikler karmaşık ve uzun soluklu bir süreç olan ulus aşırı emek göçünün her evresini biçimlendirirken cinsiyet faktörü de etkileşim halindeki kültür ve toplumsal yapı içinde kadın ve erkek deneyimini farklı kılmaktadır. Birinci kuşak kadın göçmenlere ilişkin bir diğer araştırma da, güçlü ekonomiye sahip olmayan ve ataerkil aile yapısının egemen olduğu toplumlarda kadın emeğinin aile, iş hayatı ve toplum içindeki sömürsünün, ulus aşırı göç sürecinde katlandığını teyit eder niteliktedir (Kartal, 2015).

Sosyal Ağlar Boyutu

Uluslararası göç sürecinin göçmenler üzerinde sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik açıdan çok yönlü etkisi söz konusudur. Göçmenler yeni yerleşkelerinde bir taraftan uyum, kabul edilmeme ve dışlanma gibi toplumsal boyutlu sıkıntılarla baş ederken diğer taraftan etnik topluluk içinde sosyal ilişkiler geliştirmekte, aile içi ve aile dışı sosyal ağlar içinde yer almaktadır. Göç araştırmalarında, yaşlı göçmenler ile sosyal ağlar arasındaki ilişki uzun süre göz ardı edilmiştir. 2000'li yıllardan itibaren göçmen sosyal ağlarını yaşlılık dönemi ile ilişkilendiren araştırmalar, sosyal ağların işlevlerini işaret etmektedir. Buna göre, yaşlılara yönelik kurumsal destek mekanizmalarından yararlanamayan göçmenlerin etnik grup içi ilişkileri güçlenmektedir. Sosyal ağlar, göçün mutlak bir izolasyona ve yaşlılık döneminde destek yoksunluğuna yol açmasını önleyen, süreci katlanılabilir hale getiren bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Birinci kuşağın Alman diline yeterli düzeyde hakim olmaması yerli grupla asimetric bir etkileşime yol açarken ortak kültürel arka plan ve toplumsal türdeşlik, eşit ya da benzer koşulların var olduğu ve Alman toplumunda değersizleştirilmekten, etiketlenilmekten koruyan aidiyet duygusu, güven ve süreklilik içeren sosyal ilişkilere temel oluşturmaktadır. Yaşlılık döneminde bulunan birinci kuşağın etnik sosyal ağlar içinde yer alması, kendi varlığını koruması ve kendini iyi hissetmesinin yanı sıra sağlık ve yardımlaşma bakımından da büyük önem taşımaktadır (Olbermann, 2003; Baykara-Krumme, 2006; Olbermann, 2012).

Olbermann'a (2003)göre, büyük çoğunluğu güçlü aile ve akraba ağları içinde yer alan yaşlı göçmenler açısından aile içi ve aile dışı ilişkiler farklı değerlerdir; yaşamlarında eş, çocuk, torun ve akraba gibi aile içi ilişkiler büyük önem taşımaktadır. Ancak yaygın kanunun aksine, yaşlı göçmenlerin günlük yaşamında ağırlıklı olarak arkadaş, tanıdık ve komşu gibi aile dışı, geniş sosyal ilişkiler de söz konusudur. Sosyal ağlar genellikle etnik yapı içinde geliştirilmektedir, ortak kültürel arka plan ve sosyal türdeşlik simetric ilişkilere temel oluştururken yerli grup ile etkileşimin asimetric olması da kaçınılmazdır (Olbermann, 2003a). Almanya'da birinci kuşak göçmenler arasında özellikle birkaç toplulukta geniş sosyal ağlar varlık göstermektedir. Bu bağlamda yaşlı Türk göçmenler etnik yapıları üzerinden, topluluğa ait göçmen sivil toplum kuruluşları ile dini kurumlarda, kültürel nişlerinde en geniş sosyal ağlar içinde yer alan gruptur. Memleket kültürünün yansıdığı ve beslendiği Türk dernekleri birinci kuşağın içinde bulunduğu sosyal ağlar kapsamında yer almaktadır. Araştırmalar, yaşlılık dönemini Almanya'da geçiren birinci kuşağın yaşamını ağırlıklı olarak kendi etnik grubu içinde sürdürmekten hoşnut olduğunu göstermektedir (Dietzel-Papakyriakou 1993; Dietzel-Papakyriakou, 2005). Ancak Matthäi'in (2004) araştırmasında yaygın kabul gören kanunun aksine, etnik cemaatin, yaşlılık döneminde genelde hem güçlü biçimde aile yönelimli kadınlar, hem modern kadınlar, hem de toplumdan soyutlanmış biçimde yaşayan kadınlar açısından büyük bir anlam taşımadığı bulgulanmıştır. Buna göre, etnik cemaat sadece göç sürecinin başından itibaren cemaati sosyokültürel eksende 'memleket' olarak görenler için önemli bir sosyal kaynaktır.

Eğitim ve Uyum Boyutu

Göçmenlik sürecinde yaşlılığın temel boyutları birbiriyle zincirleme etkileşim içindedir. Yaşlı göçmenlerin toplumsal uyumu, önemli ölçüde iş piyasasındaki konumlarını ve yaşlılık sürecindeki ekonomik durumlarını belirleyen eğitim düzeyi ile ilişkilidir. Abadan Unat (2002, s.147)bir erken dönem araştırmasında bugün yaşlılık döneminde bulunan birinci kuşağı kadın ve erkeklerin eğitim düzeyi açısından iki gruba ayırmıştır. İlk evrede göçmenlerin eğitim durumu göç edilen yerleşkeye göre farklılık göstermiştir. Buna göre, 1966 yılı öncesinde Türkiye'den göç eden birinci kuşakkadınların çoğunluğu (% 61) ilkokul diplomasına sahipken birinci kuşak erkeklerin büyük çoğunluğu (% 70) sadece üç ila beş yıl arasında ilkokula devam etmiştir. Birinci grupta hiç eğitim almamış olan kadın ve erkek oranı birbirine yakındır (K: % 10, E: % 7). Buna karşın ikinci grup içinde yer alan kadınların daha çok yükseköğretim düzeyinde yoğunlaşması dikkat çekici niteliktedir (K: % 38, E: % 21). Benzer biçimde, ortaokul eğitimi veya meslek eğitimi almış olan kadın oranı da erkek oranının üzerindedir (K: % 38, E: % 21). 1966 yılı sonrasına bakıldığında ise birinci kuşak kadınların eğitim düzeyinin önemli ölçüde düştüğü görülmektedir; öyle ki büyük çoğunluk (% 72) sadece 1,5 yıl civarında çok kısa süreli bir eğitim görmüştür. Bunun nedeni, bu dönemde kadın göçünün ağırlıklı olarak kırsal bölge kaynaklı gerçekleşmesidir.

Güncel çalışmalar, eğitim olgusunun göçmen toplulukların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeyini belirleyen başat unsurlardan biri olduğunu işaret etmektedir. 2007 Mikrozensus verilerine göre, Almanya'da eğitim düzeyi açısından en iyi değerlere sahip olan göçmen topluluk Polonyalılar iken en düşük eğitim düzeyine sahip topluluğu ise yarısından fazlası meslek eğitiminden yoksun olan Türkler oluşturmaktadır. Öyle ki okuryazar olmayan erkek Türk göçmen oranı (% 17,4) Almanlardan yirmi kat; kadın oranı ise (% 25,9) otuzbeş kat daha yüksektir (Birg, 2011: 79-82).

Birinci kuşağın eğitim düzeyinin istihdam biçimine, gelir düzeyine, sağlık durumuna, yaşam biçimine, toplumsal uyuma, kısacası yaşlılık döneminin temel boyutlarına önemli etkisi söz konusudur ancak en güçlü ilişki eğitim ve buna bağlı olarak Almanca dil kullanımı ile toplumsal uyum arasındadır. İkili sözleşmelerdeki dönüşümlülük ilkesi nedeniyle 1980'lere kadar Alman hükümetlerinin göç politikalarında göçmen uyumu odak noktaları arasında yer almamıştır. Yabancı işgücü alımının resmen durdurulduğu 1973 yılından itibaren göçmen toplulukların öngörülen durumun aksine ülkeye giderek yerleşme eğilimi göstermesi sonucunda 'uyum' konusu tartışılmaya başlamıştır. Günümüzde göçmen uyumu, akademik alanda yoğun çalışılan konulardan biridir. Ancak ülkenin uyum siyasaları ağırlıklı olarak ikinci kuşağın eğitim süreçleri ile ilişkilendirilmiş, yaşlı göçmenlerin uyumu göç araştırmalarında genellikle göz ardı edilmiştir. Konuya ilişkin ender araştırmalardan birine göre, yaşanan ülkenin dilini iyi düzeyde kullanabilmek, toplumsal iletişim ve günlük yaşam açısından büyük önem taşımaktadır. Yeterli düzeyde Almanca dilbilgisine sahip olmayan birinci kuşak Türk göçmenlerin yerli grup ve diğer göçmen topluluklarla sosyal iletişimi son derece sınırlıdır. Buna karşın dil sorunu olmayanlar sadece kendi etnik grubu içinde sınırlı kalmayıp diğer göçmen topluluklarla ve Almanlarla iletişim kurabilenler ise resmi kurumlarda, hastanelerde ve bankalarda da işlerini kendi başına halledebilmektedir (Özcan ve Seifert,2004: 7).

Çalışma yaşamında işin gerekliliği nedeniyle Almanca iletişim kuran bazı göçmenlerin emekli olduktan sonra Almanca konuşmaya gereksinim duymadıkları, bu konuda çocuklarından ve torunlarından destek aldıkları için bu dili hemen hiç kullanmadıkları görülmektedir. Birinci kuşağın dil kullanımına yönelik bir araştırma, 65 - 69 yaş aralığındaki Türklerin yüzde 95,8'inin Almanca bilgisinin çok yetersiz olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumun 55-64 yaş grubunda nispeten daha iyi olmasına karşın yine de % 85,7'lik bir kesimin dil konusunda büyük eksikliği söz konusudur. Araştırmaya göre, dil yetersizliği toplumsal uyumun yanı sıra yaşlı göçmenlerin kurumsal bakım ve destek hizmeti alması açısından da önemli bir engel oluşturmaktadır (BAMF, 2009).

Göçmenlerin toplumsal uyumu açısından bikültürel evlilik de, eğitim düzeyi, dil kullanımı ve çalışma-gelir değişkenleri gibi önemli rol oynamaktadır. Türk göçmen topluluğunda büyük çoğunlukla Almanya'daki etnik yapı içinde evlilik ve Türkiye'den yapılan evlilik biçimleri egemendir. Özellikle birinci kuşak ya evli iken göç etmiştir ya da bir süre sonra memleketinden bir evlilik yapmıştır. İstatistiki verilere göre, Türk göçmenler arasında yerli grup ile evlenme oranının düşüktür; erkeklerin % 8'i kadınların ise sadece % 3'ü bir Alman ile evlidir (Birg, 2011: 82). Bikültürel evliliğin dışında, oturulan semtin ve konutun kalitesi, yaşam standardı ve toplumsal itibar da toplumsal uyum süreci ile yakın ilişkilidir. Bu bağlamda yaşlı göçmenlerin ikamet biçiminin de uyum düzeyinin önemli bir göstergesi olduğu, yaşlı göçmenler açısından ev sahibi olmanın, belirli bir refah düzeyine sahip olmak ve Almanya'da yerleşik olarak yaşamak anlamını taşıdığı söylenebilir. Özellikle son yıllarda Türklerin yoğun olarak yaşadıkları eyaletlerde ev sahibi Türk oranında artış gözlenmektedir (DZA, 2005: 40).

Göç edilen ülkenin vatandaşlığına geçmek ve yaş faktörü de, toplumsal uyum açısından önem taşımaktadır. Özcan ve Seifert'in (2004: 36-37)araştırmasında, yaşlı Türk göçmenlerin vatandaşlık konusunda tek tip bir tutum içinde olduğu görülmektedir. 64 yaş üstü grupta Alman vatandaşlığına geçmek isteyenlerin oranı sadece yüzde birin altındadır. Bu tutumda kuşkusuz Alman hükümetinin kısıtlayıcı göç politikası, özellikle çifte vatandaşlık hakkının sınırlandırılması etkilidir. Yaşlı Türk göçmenlerin sosyokültürel uyum düzeyi yaşa bağlı olarak yükselmektedir. Alman vatandaşlığına geçmediği halde büyük çoğunluğun bazı durumlarda kendini Alman gibi hissetmesine karşın genelde Türkiye'ye güçlü bir bağlılık söz konusudur.

Yaşlı göçmen uyumunu cinsiyet açısından ele alan ender araştırmalardan birinde, yaşlı Türk erkek göçmenlerin yaşam biçimi ve sosyalleşme süreçleri irdelenmiş ve birinci kuşak erkeklerin geleneksel ile modern arasında bir yaşam biçimi oluşturduğu bulgulanmıştır (Yıldız, 2010). Bir diğer araştırma ise, göç edilen bölgeye, eğitim düzeyine, göç etme biçimine ve gelir düzeyine göre farklılıklar göstermekle birlikte birinci kuşak Türk göçmenlerin büyük çoğunluğunun Alman toplumuna uyum sağladığını ve kendini ülkede iyi hissettiğini ortaya koymuştur. Buna göre, birinci kuşak kadınların % 30'u, erkeklerin ise yaklaşık % 40'ı Türkçeyi ve Almancayı iyi veya çok iyi düzeyde kullanmaktadır. Kadın göçmenlerin aile içi dönüşüm bağlamında geleneksel cinsiyet ilişkilerinden uzaklaşma, bilinçlenme ve rol davranışı değişimine yol açan

ekonomik etkinliklere katılımı, kültürel ve sosyal arka planına bağlı olarak kadınlar açısından olumlu veya olumsuz bir gelişmeye temel oluşturmuştur (Buijs, 1993: 4-8). Farklılıkların kaynağını oluşturan eğitim düzeyi ile iş piyasasında yer alma durumunun, uyumu destekleyen başat unsurlar olduğunu işaret eden bir araştırma da, yaşlılık dönemindeki Türk göçmenlerin türdeş bir grup olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ve kadınların ekonomik etkinliklere katılmasının etkisini açıkça ortaya koymaktadır. % 57 ile çoğunluk Almanya'nın değer ve normlarını uygun bulurken hiç çalışmamış olan kadınların ağırlıkta olduğu bir azınlık kendini egemen toplumun dışında tutmaktadır (ZFG, 2009).

Tek başına yaşayan yaşlı kadın göçmenlerin yaşamını çok boyutlu perspektif doğrultusunda ele alan bir diğer araştırma ise, 'çaresiz ve dilsiz yaşlı kadın göçmen' klişesinin gerçeği yansıttığını ve yaşlı kadın göçmenlerin homojen bir sosyal grup olmadığını işaret etmiştir. Buna göre, yaşlı kadın göçmenler açısından ne tamamen yoksulluk ve marjinalleşme riski ne de sosyal hizmetlere mutlak muhtaçlık durumu söz konusudur. Yaşlı kadın göçmenler arasında izole edilmiş ve uyum sağlamamış olanların yanı sıra Alman toplumu ile bütünleşmiş olanlar da yer almaktadır. Yaşlı kadın göçmenlerin uyum düzeyi ile toplumsal konumu önemli ölçüde eğitim fırsatları ve sahip oldukları kültürel kaynaklar ile ilişkilidir. Araştırmaya göre, eğitim, toplumsal aidiyet, dikey geçişe yönlendirilme ve Almanca bilgisi toplumsal uyumu kolaylaştıran ve sosyokültürel açıdan bütünleşmeyi sağlayan temel etkenlerdir. Her ne kadar göç alan toplumun modern yaşam biçimi içinde yer almak toplumsal uyumu gerektirse de bu durum, sosyal ve ekonomik dikey geçiş yapamamış, davranış ve dil yeterliliğine sahip olmayanların modern yaşam içinde yer alamayacakları anlamına da gelmemelidir (Matthäi, 2004).

Geri Dönüş Eğilimi / Yerleşme Eğilimi / Transnasyonal Göçmenler

Bir ulus devletten diğerine doğru gerçekleşen sürekli bir hareket anlamını taşıyan uluslararası göç, ulus devlet içinde hareket edenler ve kalanlar arasındaki çok sayıda bağları kapsayan, çok boyutlu ekonomik, siyasi, kültürel ve demografik bir süreçtir (Faist, 2003: 41-42). Bu süreç içinde geri dönüş hareketi farklı bir yaşam döngüsüne evrilebilmektedir. Ulus aşırı insan hareketliliğinin bir yan süreci olarak değerlendirilen geri dönüş kararını biçimlendiren etkenler temelde göç yasalarıdır. Göçmenlerin geri dönüşü göç alan ülkelerin göçmen politikaları doğrultusunda gerçekleşir. Almanya'daki Türk göçmenlere ilişkin geri dönüş araştırmalarına temel oluşturan 1967 yılındaki ilk kitlesel geri dönüş, buna verilebilecek iyi bir örnek teşkil etmektedir (Baydar Engin, 1990: 305). Türk göçmenlerin geri dönüş hareketinin, ekonomik göstergelerin zayıfladığı dönemlerde gündeme geldiği görülmektedir. Almanya'da 1973 ekonomik krizine bağlı olarak istihdam dışı bırakılan göçmen sayısı bir milyondur ve bununla birlikte 1960 yılındaki % 77'lik istihdam oranı 1973'te önemli bir düşüş göstererek % 54,3'e gerilemiştir. Ülkedeki en büyük göçmen topluluğunu Türkiye'den gelenlerin oluşturması nedeniyle Almanya'nın göçmenlerin geri dönmesine odaklı politikasından en çok Türk göçmenler etkilenmiştir. 1970'li yılların ortalarında her yıl yaklaşık 20.000 ila 30.000 civarında göçmen Türkiye'ye kesin olarak dönmüştür. 1980'li yılların ortalarında Alman hükümetinin çıkardığı "Yabancı İşçilerin Geri Dönüşünü Teşvik Yasası" ise sadece 1983-1984 arasında 300.000'den fazla göçmenin kitlesel geri dönüşüne yol açmıştır. Alman hükümetinin göç politikaları, topluluğun büyük bölümünün ülkede kalmasını ve Türkiye'den Almanya'ya yönelik göç hareketini durduramadığı gibi bu dönemden sonra Türk göçmen sayısı giderek artmıştır (Han, 2003: 36-68). Göç politikaları göç akımını aksine daha güçlendirmiş, özellikle sürece 1970'li ve 1980'li yıllarda 'evlilik kanalı' ile kadınlar ve çocuklar da eklenmiştir.

Bu dönemlerde geri dönüş hareketini analiz eden araştırmalar, kadın göçmenlerin göç kararının alınmasında, özellikle geri dönüş kararında etkili olduğunu, birinci kuşak kadınların çocuklarının iyi bir eğitim almasını ve iyi bir meslek edinmesini eşlerinden daha çok önemseydiğini, özellikle kız çocuklarının eğitimine büyük değer verdiğini ve geri dönme planının çocukların eğitimi üzerinden biçimlendiğini ortaya koymuştur (Gürel ve Kudret, 1978: 117-121; Kartal, 2015). Birinci kuşak göç süresine bağlı olarak, sosyo-kültürel nedenlerle geri dönme düşüncesinden giderek uzaklaşmış ve Almanya'da yerleşik duruma geçme eğilimi yaygınlaşmıştır (Kartal ve Suğur, 2002). Günümüzde Alman toplumunda yaşlılık dönemine giren birinci kuşak göçmen sayısı, geri dönme planının iki ülkedeki çekici ve itici nedenler doğrultusunda ertelenmesi sonucunda sürekli artmaktadır, özellikle ilk evrede kesin olarak geri dönen göçmenler azınlıktadır (Yıldız, 2010). Emekli olmak, ekonomik hedeflere ulaşmak, Türkiye'deki sosyal ağların zayıflaması, aile üyelerinin Almanya'ya yerleşmeye karar vermesi, olumsuz sağlık durumu ve Almanya'da oturma hakkını kaybetme korkusuyaşlanan göçmenlerin geri dönüşünü engelleyen unsurlardır.

Geri dönme sürecinin cinsiyete göre farklılık gösterdiğini ortaya koyan araştırmalar mevcuttur. Yaşlı kadın göçmenlerin geri dönme eğilimini irdeleyen Matthäi'e (2004) göre, geri dönme düşüncesi bugün büyük çoğunluğun artık ciddiye almadığı bir alternatiften ibarettir. İki ülke arasında sürekli gidip gelenler de dahil olmak üzere Almanya'da yaşama eğilimi egemendir. Araştırmada, yeni kuşakların Almanya'da yaşıyor

olması, sağlık hizmetleri, yaşam risklerini güvence altına alan sosyal sistem ile bireysel özgürlük ve erkek baskısından korunma, tek başına yaşayan yaşlı kadın göçmenlerin tercihini Almanya yönünde kullanmasının nedenleri olarak ortaya çıkmıştır. 1990'lı yıllarda yürütülmüş, birinci kuşak kadın ve erkek Türk göçmenlere yönelik bir araştırmanın sonuçları aslında kadınların yaşlılık dönemlerinde memleketlerine dönmeyi çok istemesine karşın bunu yetişkin çocukları ile torunlarının Almanya'da yaşaması nedeniyle gerçekleştiremediğini belirlemiştir. Bunun yanı sıra Almanya'da yararlandıkları sağlık hizmetleri ile çocuklarına ev vb. gayrimenkul alımı için parasal destek verme yükümlülükleri de kadınların yaşlılık döneminde memleketlerine geri dönmesini engelleyen etkenlerdendir. Erkeklerde ise yaşlılık sürecinde Türkiye'ye dönüş yapma eğiliminin kadınlara göre farklılık gösterdiği bulgulanmıştır. Kesin dönmek isteyenlerin yanı sıra yaşlılık dönemini Almanya'da geçirmek isteyenler de söz konusudur. Buna gerekçe olarak eşlerinin çocuklarından ve torunlarından ayrılmak istememesi gösterilmiştir. Geri dönenlerin bir kısmı ise uyum ve parasal sorunlar nedeniyle tekrar Almanya'ya dönmüştür. Araştırmada birinci kuşağın transnasyonal bir nitelik kazandığı, genelde iki ülke arasında gidip gelmeyi tercih ettiği ortaya çıkmıştır. Buna göre, belirli aralıklarla iki ülkede yaşamak, Türk göçmenler tarafından bir yaşam biçimi olarak algılanmaktadır (Potts ve Krüger, 2007).

Birinci kuşak arasında düşük gelirle Türkiye'de daha iyi koşullarda yaşama beklentisinin yaygın olduğunun altını çizen bir araştırma, Türk göçmenlerin % 40'ının emekli olduğunda sadece para sıkıntısı nedeniyle geri dönmeyi düşündüğünü bulgulanmıştır (Sauer, 2011). Bunun aksine, yaşlı göçmenler arasında, tasarrufları yetersiz olduğu için yaşlılık dönemini Türkiye'de geçiremeyeceğini düşünenler de söz konusudur. Geri dönüş planının gerçekleşmesini engelleyen diğer önemli etkenler ise Türkiye'deki istikrarsız siyasi durum ile Almanya'da sunulan sosyal yardım ve sağlık hizmetleridir. Yaşlı göçmenlerin yılın yarısını Türkiye'de diğer yarısını Almanya'da geçirmesi, geri dönme planını iptal edenler açısından bir çözüm olarak görünmektedir ancak kira yardımı ile sosyal yardım alanların memlekette kalma süresi bu destekleri kaybetme riski nedeniyle sınırlıdır. Ayrıca, Türkiye'ye emeklilik hakkını kazanarak dönmüş olan göçmen sayısına ilişkin kesin veri olmamakla birlikte Almanya'dan emekli maaşı alanların oranı, bu grubun diğer göçmenlerle karşılaştırıldığında çok küçük olduğu görülmektedir. İtalya'ya dönenlerin % 24'ü İspanya'ya dönenlerin % 13'ü, Yunanistan'a dönenlerin % 6'sı Almanya'dan emekli maaşı alırken bu oran Türkiye'ye geri dönenlerde sadece % 3'tür (DZA, 2009: 19).

Krumme'nin (2004), araştırmasında, sağlık sisteminin avantajları, göç sürecinde inşa edilen sosyal ilişkiler, çocukların ve torunların yaşamını bu ülkede sürdürmesi ve 'memleket' içeriğine yabancılaşma, yaşlı Türk göçmenlerin Almanya'da kalmasının en önemli nedenleri olarak bulgulanmıştır. Ancak bununla birlikte birinci kuşağın geri dönme düşüncesi de canlılığını hep korumaktadır. 60 yaş ve üstü yaşlı Türk göçmenlerin geri dönüş beklentisini hala canlı tutup tutmadığını irdeleyen bir diğer araştırmada ise katılımcıların sadece % 7'si hala geri dönmeyi düşündüğünü belirtirken, ağırlıklı olarak Almanya'da sürekli yaşama isteği ön plana çıkmıştır. Buna göre, daha önceden sık sık Türkiye'ye sarkaç göç biçiminde gidip gelenler de (% 73) artık geri dönüş planını tamamen iptal etmiştir. Türk göçmenlerin en yoğun olduğu Kuzey Ren Vestfalya eyaletinde yürütülen araştırmaya katılanların % 90'ı iki ila dört çocuk ve iki ila üç torun sahibidir; dolayısıyla geniş aile bağları söz konusudur. Bilindiği gibi, geçmişte yapılmış araştırmalarda yaşlı göçmenlerin düşük emekli geliri, Türkiye'ye sık gidip gelmelerini engelleyen bir etken olarak görülmüş ve geri dönüş isteği temelde memlekette yapılan ev ile ilişkilendirilmiştir. Bu araştırmada yaygın görüşün aksine, yaşlanan göçmenlerin çok azının memleketinde bir evi olduğu, büyük çoğunluğun ise tasarrufunu Almanya'da bankada tuttuğu belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye'de ev sahibi olanların % 92 ile önemli bir kısmı da artık evini elinde tutma niyetinin olmadığını vurgulamıştır. Bu bulgular, ilerleyen yıllarda Almanya'da bakım ve destek hizmeti verilmesi gereken yaşlı göçmen grubun giderek yoğunlaşacağını işaret etmektedir. Yaşlı göçmenlerin geri dönüşünü engelleyen etkenler arasında, memleketlerinde bıraktıkları aile üyeleri ile uzlaşamama ve akrabaların, tanıdıkların kaybı ön sıralarda yer almaktadır (LDS, 2009).

Yaşlı Türk göçmenler yapısal etkenler nedeniyle göç sürecinin başından itibaren temel plan olan geri dönüş beklentisini gerçekleştirememekten rahatsızlık duymaktadır. Kocaman'ın araştırmasına göre (2010), yaşlı Türk göçmenlerin geri dönme ümidi canlı olmakla birlikte çocukların yaşamını Almanya'da idame ettirmesi ve geri dönüş nedeniyle çocuklardan, torunlardan ayrılmak, kesin olarak dönmeyi engelleyen başat etkendir. Araştırmada, ekonomik unsurun da geri dönme planını olumsuz etkilediği, göç süreci boyunca yaşlılık dönemini olumlu koşullarda geçirmek üzere memlekete gönderilen havalelerin etkin biçimde kullanılmadığı, tasarrufların gönderildiği yakınlarla güven duygusunun tamamen yok olduğu, yaşlı göçmenlerin bu maddi kayıptan dolayı büyük acı duyduğu ve hayal kırıklığı yaşadığı ve Türkiye'deki aile üyeleriyle ilişkilerin önemli ölçüde zarar gördüğü belirlenmiştir.

Geri dönme isteğinin, yaşlı göçmenlerin yaşam tarzının değişmesine bağlı olarak, artık gerçekleşmeyecek bir beklentiden ibaret olduğu söylenebilir. Göç araştırmalarında 'geri dönüş' olgusu

henüz 90'lı yılların ortasında göçmenlerin yaşamında transformatif bir süreç olarak analiz edilmiştir (Wolbert, 1995). Geri dönme isteği yaşa bağlı olarak azalmaktadır ve Almanya'yı genelde ikinci vatan olarak algılayan yaşlı göçmenler arasında memleket ile Almanya arasında sürekli gidip gelme eğilimi yaygındır (Zeman, 2012: 11). Göç sürecinde ekonomik, sosyal, politik ve kültürel ilişkilerin olduğu Türkiye ile Almanya'da arasında bir dinamik alan biçimlenmiştir. Harjes(2012), yaşlı Türk göçmenlerin iki ülke arasında sürekli gidip gelmesini, yılın belirli aylarını Almanya'da, belirli aylarını Türkiye'de geçirmesini, yaşam tarzı değişikliğinin ve sosyal alanın neden olduğu çatışmaların çözümü açısından önemli görmektedir. Dietzel-Papakyriakou (2005) ise birinci kuşağın sarkaç göç hareketini, göçmenlerin kesin dönüş kararını verme süreciyle başa çıkma stratejisi ve her iki ülkenin avantajlarından yararlanma yolu olarak değerlendirmiştir. Emeklilik döneminde, yılın belirli aylarını Türkiye'de belirli aylarını ise Almanya'da geçiren Türk göçmenler üzerine yapılan biyografik bir araştırma, sarkaç göç olarak tanımlanan bu stratejinin farklı biçimlerde değerlendirildiğini ortaya koymuştur. Transnasyonal (ulus üstü) olarak nitelendirilen bu göçmenler iki ülke arasında belirli aralıklarla gidip gelmektedir. Bu bağlamda göçmenlerin bir kısmı Türkiye'ye geri döndükten sonra tekrar Almanya'ya gelip gitmeye devam etmektedir; bir kısmı da Almanya'da yerleşik olmaya karar vermiştir ve iki ülke arasında gidip gelmektedir (Krumme, 2004). Türk göçmenler değişen dinamiklere bağlı olarak farklı biçimlerde hareket etmektedir; iki toplumda sınır aşırı bir eylem alanı ile yeni bir yaşam biçimi oluşmuştur. Birinci kuşak ile Türkiye arasında çok sıkı bağların varlığı, kuşkusuz onların doğduğu ve gençliğini geçirdiği memleketle duyulan özlemle ilişkilidir. Transnasyonal yaşam biçiminde, ailevi ve kültürel bağlar ile memleket ve akraba özlemi gibi duygular etkilidir. Yılın bir kısmını memleketinde, yazlığında, köyünde geçiren birinci kuşağın ulaşım giderleri genellikle Almanya'da onları özlemle bekleyen çocukları ya da torunları tarafından finanse edilmekte, Almanya'da kalınan sürede de bütün gereksinimleri karşılanmaktadır. Bu nedenle Türkiye'ye geri dönmüş olan yaşlı göçmenlerin sağlıklı oldukları ve parasal sıkıntı yaşamadıkları sürece iki ülke arasında gidip gelmeyi sürdürecekleri düşünülebilir.

Sonuç Yerine

Türkiye'den Almanya'ya ilk evrede göç eden birinci kuşağın büyük çoğunluğu günümüzde Almanya'da yerleşik duruma geçmiş, emekli konumuna ulaşmış ve yaşlılık dönemine girmiştir. Toplumun demografik yapısına bağlı olarak yaşlılık dönemine giren birinci kuşak sayısının giderek artış göstermesi, göç sürecinde yeni bir boyut ile yeni talepleri gündeme taşımış; ülkedeki yaşlı bakımı ve destek hizmetleri kapsamına göçmenler de dahil olmuştur. Bu gelişme, yaşlı göçmen grubun sosyal ve maddi yaşam koşullarının yaşlılık döneminin temel boyutları üzerinden ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Yaşlılık döneminde bulunan birinci kuşağa ilişkin araştırmalar, sağlık, gelir düzeyi ile kurumsal bakım ve destek hizmetlerinden yararlanma başta olmak üzere temel yaşam pratiklerinde önemli sıkıntıları ve sorunları işaret etmektedir. Olumsuz çalışma koşullarına dayalı erken yaşta çökme, göç kaynaklı psikolojik ve kronik hastalıklar, erken emeklilik ve düşük gelir ile yaşlı bakım ve destek hizmetlerinden yararlanma yoksunluğu yaşlı Türk göçmenlerin sorunlarının başında yer almaktadır. Alman yaşlı grubu ile karşılaştırıldığında göçmenlerin özellikle gelir düzeyi, sağlık durumu, barınma koşulları ve yaşlı bakım hizmetini kapsayan sosyal hizmetlerden yararlanma vb. açılardan kaliteli yaşam yoksunu olduğu görülmektedir. Yaşlı göçmenler arasında gözlenen farklılıklar ise sosyal ağlara ve geliştirilen stratejilere dikkat çekmektedir.

Almanya'daki göçmen nüfus içinde yaşlılık, geleneksel aile içi dayanışma ağı çerçevesinde en iyi Türk göçmen topluluğunda tolere edilmektedir. Bu bağlamda aile desteği yaşlı Türk göçmenlerin günlük yaşam alanlarından dışlanmasını ve yardıma muhtaç duruma düşmesini önleyen bir sosyal ağ olarak işlevsellik kazanmaktadır. Ancak toplumsal değişim doğrultusunda Türk aile yapısında da kuşaklar arası ilişkiler ile yaşlılık algısının dönüşeceği ve büyük bir gereksinimin ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Yaşlılık döneminin temel boyutları üzerinden ele alındığında, büyük çoğunluğu transnasyonal bir yaşam süren ve yaşlılık dönemini Türkiye ve Almanya arasında gidip gelerek geçiren birinci kuşağın önemli sıkıntıları ve sorunları söz konusudur. Göçmen ekseninde 'yaşlı bakımının' oluşturduğu yeni toplumsal sorun alanı, birinci kuşağı kapsayan özellikle mikro araştırmaların yapılmasını ve sosyal politikaların yeniden biçimlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABADAN, N. (1964). *Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları*, Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- ABADAN UNAT, N. (1984). *Uluslararası Göç Akımının Kadınların Toplumsal Rollerini Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örnek Olayı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 535, 1-33.
- ABADAN UNAT, N. (2002). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BADE, J. K. (2009). *Beruflich erfolgreiche Migrantinnen, Rekonstruktion ihrer Wege und Handlungsstrategien*, IMIS-Beiträge, Osnabrück, Heft 35.

- BAMF (2009). Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. Abschlussbericht. Repräsentativbefragung "Ausgewählte Migrantengruppen in Deutschland 2006/2007" (RAM). Zur Situation der fünf größten, in Deutschland lebenden Nationalitätengruppen. Forschungsbericht im Auftrag des Bundesministeriums des Innern. Berlin.
- BAYDAR-ENGİN, O. (1990). Die Kehrseite der Auswanderung-Die Rückkehr: Fakten, Probleme, Forschung, Theorien, içinde: Sami Özkara (Ed.) Türkische Migranten in der Bundesrepublik Deutschland – Federal Almanya'da Türk Göçmenler Band II, Önel Verlag, Köln.
- BAYKARA-KRUMME, H. ve HOFF, A. (2006). Die Lebenssituation älterer Ausländerinnen und Ausländer in Deutschland. İçinde: Tesch-Römer C., ve Engstler H., ve Wurm S. (Ed.), Altwerden in Deutschland. Sozialer Wandel und individuelle Entwicklung in der zweiten Lebenshälfte, 447-517. Wiesbaden, Verlag für Sozialwissenschaften.
- BAYKARA-KRUMME, H. (2007). Gar nicht so anders: Eine vergleichende Analyse der Generationenbeziehungen bei Migranten und Einheimischen in der zweiten Lebenshälfte Discussion Paper Nr. SP IV 2007-604, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung gGmbH Social Science Research Center Berlin.
- BİRĞ, H. (2011). Integration und Migration im Spiegel harter Daten, İçinde: Thamer, U.; Wüstenbecker, M. (Ed.). *Gesundheit von Migranten*, s. 77-92, Peter Lang GmbH, Frankfurt.
- BMFSFJ / Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (2005). *Fünfter Bericht zur Lage der älteren Generation in der Bundesrepublik Deutschland*.
- BMAS / Bundesministerium für Arbeit und Soziales (2008). *Bericht der Bundesregierung zum Rentenversicherungsbericht*.
- BRANDES, I., (2011). "Aspekte des Gesundheitsverhaltens türkischer Migranten in Deutschland", İçinde: Thamer, U.; Wüstenbecker, M. (Ed.), *Gesundheit von Migranten*, ss. 109-122, Peter Lang GmbH, Frankfurt.
- BUİJS, G. (1993). "Introduction", içinde: Buijs, G. (Ed.) (1993). *Migrant Women. Crossing Boundaries and Changing Identities*, Berg Publishers Limited, Providence/Oxford, s.1-20.
- CAN ENGİN, H. ve CAN M. (2003). *Siyah Lale Göçün 40.Yılında Hollanda'da Türkler*, Rijen/Hollanda: Dizayn.
- DESTATIS (2014). Ausländische Bevölkerung am 31.12.2013 nach Bundesländern und ausgewählten Staatsangehörigkeiten, Statistisches Bundesamt, Erişim Adresi: <http://www.destatis.de>, (Erişim Tarihi: 14.10.2014).
- DIETZEL-PAPAKYRIAKOU, M. (1993). *Altern in der Migration*, Die Arbeitsmigranten vor dem Dilemma: zurückkehren oder bleiben? Stuttgart: Enke Verlag.
- DIETZEL-PAPAKYRIAKOU, M. (2005) *Potentiale älterer Migranten und Migrantinnen*, in: *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*: Organ der Deutschen Gesellschaft für Gerontologie und Geriatrie, Bd. 38/2005, Nr. 6, 396-406.
- DIETZEL-PAPAKYRIAKOU, M. ve OLBERMANN, E. (1996). Soziale Netzwerke älterer Migranten. Zur Relevanz familiärer und innerethnischer Unterstützung, İçinde: *Zeitschrift für Gerontologie*, 29, 1, 34-41.
- DZA / Deutsches Zentrum für Altersfragen Berlin (Ed.), (2005), *Ältere Migranten in Deutschland. Befunde zur soziodemographischen, sozioökonomischen und psychosozialen Lage sowie zielgruppenbezogene Fragen der Politik- und Praxisfeldentwicklung*.
- DZA-Deutsches Zentrum für Altersfragen (Ed) (2009). *Statisches Informationssystem Ältere Migrantinnen und Migranten GeroStat Report Altersdaten Heft 1 2009*, Erişim Adresi: <http://www.dza.de>, (Erişim Tarihi: 31.08.2009).
- FABIAN, T.; STRAKA, G.A.; KARAYILMAZ, K.; WILL, J. (1990). "Rückkehr in die Heimat oder Verbleib in der Bundesrepublik Deutschland als zentrales Lebensthema älterer Türken", *Psychologie & Gesellschaftskritik*, 14, 81-93.
- FABIAN, T. ve STRAKA, G.A. (1993). Zusammenhänge von Lebenszufriedenheit und Rückkehr- sowie Verbleibmotiven bei älteren türkischen Migranten in Deutschland. İçinde: C. Tarnai (Ed.), *Beiträge zur empirischen pädagogischen Forschung*, s. 45-54, Münster: Waxmann.
- FAİST, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulus aşırı Toplumsal Alanlar*, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- FAZ (2006). Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung, Jörg Niendorf: Pflege unterm Halbmond, Huzur Evi - Haus zum Wohlfühlen - heißt das erste Pflegeheim für türkische Senioren in Berlin, 1. Oktober 2006, Nr.39, S.V21.
- FREİE UND HANSESTADT HAMBURG (1998). "Älter werden in der Fremde", *Wohn- und Lebenssituation älterer ausländischer Hamburgerinnen und Hamburger*, Hamburg.
- GİTMEZ, A.S., (1983). *Yurtdışıma İşçi Göçü ve Geri Dönüşler Beklentiler Gerçekleşenler*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- GRANATO, M. (2004). *Feminisierung der Migration - Chancengleichheit für (junge) Frauen mit Migrationshintergrund in Ausbildung und Beruf*, BIBB, Bundesinstitut für Berufsbildung.
- GÜN, A.K., (2011). Interkulturelle therapeutische Kompetenz bei der Behandlung von Migranten, İçinde: Thamer, U.; Wüstenbecker, M. (Ed.), *Gesundheit von Migranten*, s. 17-36, Peter Lang GmbH, Frankfurt.
- GÜREL, S. & KUDRET, A. (1978). "Türk Kadınının Avrupa'ya Göçünün Kişilik, Aile ve Topluma Yansıyan Sonuçları", *Ankara Üniversitesi SBF Yayınları*, 33/3-4, s.109-134.
- HAUG, S. (2000). "Klassische und neuere Theorien der Migration", *Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung*, 30, Mannheim.
- HAN, P. (2003). *Frauen und Migration*, Stuttgart: Lucius & Lucius.
- HAJJİ, R. (2011). "Gesundheitsverhalten, Gesundheitszustand und Inanspruchnahme medizinischer Leistungen von deutschen und türkischstämmigen Menschen", İçinde: Thamer, U.; Wüstenbecker, M. (Ed.), *Gesundheit von Migranten*, s. 123-142, Peter Lang GmbH, Frankfurt.
- HARJES, A. (2012). *Rückkehrwünsche vor dem Hintergrund von Lebenslageveränderungen im Alter*, Erişim Adresi: http://www.uni-vechta.de/fileadmin/user_upload/documents/IFG/Harjes/PPP_DGGG_13.09.12.pdf, (Erişim tarihi: 30.12.2014)
- HUBERT, S.; ALTHAMMER, J.; KORUCU-RİEGER, C. (2009). Soziodemographische Merkmale und psychophysisches Befinden älterer türkischer Migrantinnen und Migranten in Deutschland: eine Untersuchung auf Basis der Haupt- und Zusatzbefragung des generations and gender survey der ersten Welle, Schriftenreihe des Bundesinstituts für Bevölkerungsforschung, Bd. 39, Berlin: Pro Business.
- İSLAMİQ, (2014). *Pflege im Alter: Aufklärung für türkeistämmige Migranten*, Erişim adresi: <http://www.islamiq.de/2014/11/17/pflege-im-alter-aufklaerung-fuer-tuerkeistaemmige-migranten/>, (Erişim Tarihi: 10.01.2015).
- KARTAL, B. & SUĞUR, S. (2002). "Almanya'da Yaşayan Türk İşçi Ailelerinin Sosyal ve Eğitsel Sorunları Üzerine Bir İnceleme: Tübingen Örneği", *Sosyoloji Araştırmaları Derneği*, s.85-109.
- KARTAL, B. (2015). "Türkiye'den Almanya'ya Göç Eden Kadınların Karar Alma Süreçlerine Katılımları", İçinde: *Kadın Bedeni ve İstismarı*, (Ed.): Fidan, F. Z. & Alptekin D., İstanbul: Opsiyon Yayıncılık, s. 205-241.
- KOCAMAN, S. (2010). "Die älteren türkischen Migranten in Deutschland", *Eine Sekundäranalyse und empirische Erhebung zu Lebenslagen und -perspektiven dieser Gruppe*, Veröffentlichungen des Islamischen Wissenschafts- und Bildungsinstituts Band 8, Verlag Traugott Bautz.
- KOHL, M. (2011). *Morbidität und Mortalität von Migranten in Deutschland*, Forschungsbericht 9, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge.

- KRUMME, H. (2004). "Fortwährende Remigration: das transnationale Pendeln türkischer Arbeitsmigrantinnen und Arbeitsmigranten im Ruhestand", *İçinde: Zeitschrift für Soziologie*, Jg. 33/2004, H. 2, S.138-153.
- LDS / Landesinitiative für Demenz-Service (2009). *Älter werdende Migranten kehren nicht zurück sondern bleiben! Ergebnisse einer nicht-repräsentativen Erhebung* (September 2009), Demenz-Servicezentrum Nordrhein-Westfalen, Erişim Adresi: <file:///C:/Users/user/Downloads/Rueckkehr%20von%20alten%20Migranten.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.09.2014).
- MATTHÄI, I. (2004). *Zur Lebenssituation älterer, alleinstehender Migrantinnen*, Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend.
- MÖLBERT, A. (2008). *Alt werden in der zweiten Heimat. Interkulturelle Identitätsbildung im Kontext des Alternsprozesses*, Saarbrücken: VDM Verlag.
- NAUCK, B.; KOHLMANN, A., (1998), "Verwandtschaft als soziales Kapital – Netzwerkbeziehungen in türkischen Migrantenfamilien", *İçinde: Wagner, M.; Schütze, Y. (Ed.), Verwandtschaft. Sozialwissenschaftliche Beiträge zu einem vernachlässigten Thema*, Stuttgart, 203-235.
- OLBERMANN, E.; DIETZEL-PAPAKYRIAKOU, M. (1995). *Entwicklung von Konzepten und Handlungsstrategien für die Versorgung älter werdender und älterer Ausländer*, Bonn.
- OLBERMANN, E. (2003). "Ältere Migrantinnen und ihre sozialen Netzwerke", *İçinde: Reichert M. ve Maly-Lukas N. ve Schönknecht C. (Ed.), Älter werdende und ältere Frauen heute, 77-96*, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag GmbH.
- OLBERMANN, E. (2003a). *Soziale Netzwerke, Alter und Migration: Theoretische und empirische Explorationen zur sozialen Unterstützung älterer Migranten*, Universität Dortmund, FB 14, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- OLBERMANN, E. (2012). *Gesundheitliche Situation und soziale Netzwerke älterer MigrantInnen*, Erişim Adresi: <http://heimatkunde.boell.de/2013/11/18/gesundheitsliche-situation-und-soziale-netzwerke-%C3%A4lterer-migrantinnen>, *Februar 2012*, (Erişim Tarihi: 11.05.2014).
- ÖZCAN, V.; SEİFERT, W. (2004). *Gutachten für den 5. Altenbericht der Bundesregierung im Auftrag des Deutschen Zentrums für Altersfragen zur Lebenslage älterer Migrantinnen und Migranten in Deutschland*, Erişim adresi: <http://www.bmfsfj.de/RedaktionBMFSFJ/Abteilung3/Pdf-Anlagen/oezcan-lebenslage-aelterer-migrantinnen-migranten,property=pdf,bereich=potenziale,rwb=true.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.05.2014).
- POTTS, L. (2007). *Migration und Alter II: Lebensperspektiven aelterer türkischer Maenner in Deutschland im Geschlechtervergleich*, Erişim Adresi: <http://www.uni-oldenburg.de/sowi/migrationsgender/26173.html>, (Erişim Tarihi: 21.05.2007).
- POTTS, L.; Krüger, D. (2007), *Migration und Alter I: Lebensperspektiven aelterer Türkinnen – Verbleib in Deutschland oder Rückkehr in die Türkei*, Erişim Adresi: <http://www.uni-oldenburg.de/sowi/migrationsgender/26173.html>, (Erişim Tarihi: 21.05.2007).
- SAUER, M. (2011). *Partizipation und Engagement türkeistämmiger Migrantinnen und Migranten in Nordrhein-Westfalen*, Stiftung Zentrum für Türkeistudien und Integrationsforschung.
- SCHENK, L. (2008). "Gesundheit und Krankheit älterer und alter Migranten", *İçinde: A. Kuhlmeij ve D. Schaeffer (Ed.), Alter, Gesundheit und Krankheit*, Huber, 156-174.
- SCHLOSSMACHER, S. (2008), "Göçün Yaşlılar Üzerindeki Etkileri", Erişim Adresi: <http://www.radiomultikulti.com>, 10.01.2008, (Erişim Tarihi: 14.08.2009).
- ŞEN, F., (2006). "Almanya'daki Türkler – Entegrasyon veya Gettolaşma", *Medya Merceğinde Almanya ve Türkiye*, 20. Alman – Türk Gazeteciler Semineri, Erişim Adresi: <http://www.konrad.org.tr>, (Erişim Tarihi: 24.09.2009).
- STATISTISCHES BUNDESAMT (2012). *Ausländische Bevölkerung*, Online-Datenbank: Fortschreibung des Bevölkerungsstandes (Stand: 08/2012).
- TOKSÖZ, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü*, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TUFAN, İ. (2002). *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık, Sosyolojik Yaşlanma*, İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- TUFAN, Y. (2009). *Dokumentation der schriftlichen Beiträge zum Workshop der 6. Sechsten Altenberichtscommission. Altersbilder in Religion und Kirche*, 28.Mai 2009, Hannover.
- WOLBERT, B. (1995). *Der getöte Pass. Rückkehr in die Türkei. Eine ethnologische Migrationsstudie*, Akademie, Berlin.
- YILDIZ, Y. (2010). *Migration - Familie - Alter: Altern und Generationsbeziehungen im Migrationskontext: Eine Studie über die familialen Lebenswelten, Sozialisationsprozesse und Handlungsressourcen älterer türkischer Väter in Deutschland zwischen Tradition und Moderne*, Hamburg: Verlag Kovac.
- YILDIZ, Y. (2014). *Altern und Generationsbeziehungen im Migrationskontext*, Erişim Adresi: <http://www.berlin-institut.org/publikationen/interviews/yalcin-yildiz.html>, (Erişim Tarihi: 19.05.2014).
- ZEMAN, P. (2005). "Ältere Migranten in Deutschland", *Befunde zur soziodemographischen, sozioökonomischen und psychosozialen Lage sowie zielgruppenbezogene Fragen der Politik- und Praxisfeldentwicklung*, Deutsches Zentrum für Altersfragen, Berlin.
- ZEMAN, P. (2012). *Ältere Migrantinnen und Migranten in Deutschland – Lebenssituationen, Unterstützungsbedarf*, Deutsches Zentrum für Altersfragen, Alternspotenziale Fachtag: "Älterwerden in der Zuwanderungsgesellschaft", Hamburg, 14. Juni 2012.
- ZFG (2009). *Zentralinstitut für Ehe und Familie in der Gesellschaft: Ältere türkische Migranten sind in Deutschland mehrheitlich gut integriert*, Katholische Universität Eichstaett-Ingolstadt, Erişim Adresi: <http://www.ku.de/presse/pi/einzelansicht/article/zfg-studie-aeltere-tuerkische-migranten-sind-in-deutschland-mehrheitlich-gut-integriert/> (Erişim Tarihi: 04.08.2014).
- (ZfT) ZENTRUM FÜR TÜRKEİSTUDIEN (1992). *Zur Lebenssituation und spezifischen Problemlage älterer ausländischer Einwohner in der BRD*. Bonn, BMA.
- ZIMMERMANN, H.P. (2013). *Alter(n) ohne Grenzen. Internationale, interkulturelle und interdisziplinäre Perspektiven, Altersbilder von türkischen Migrantinnen und Migranten im Vergleich Islamische Grundsätze – alltägliche Sichtweisen*, 15. Mai 2013, Erişim Adresi: http://www.zfg.uzh.ch/static/2013/zimmermann_altersbilder_muslime_vortrag_2013.pdf, (Erişim Tarihi: 25.04.2014).
- ZOLL, R. (1997). *Die soziale Lage älterer MigrantInnen in Deutschland*, Münster: Lit-Verlag.
- (ZQP) Zentrum für Qualität in der Pflege (2014), "Pflege im Alter", Erişim Adresi: <http://www.zqp.de/>, (Erişim Tarihi: 05.01.2015).